

292643527

101 Københavns kommune

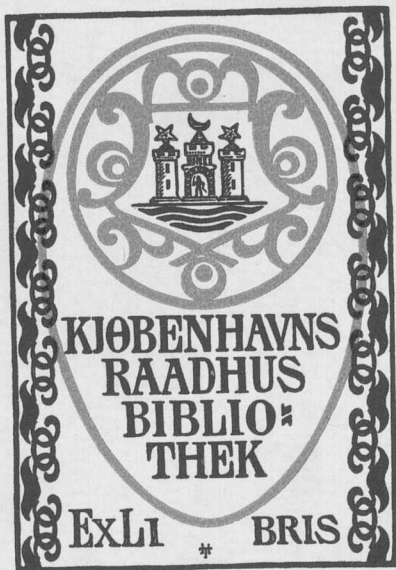
Mag. 09.614 Ho

Beretning

om den nedsatte

Sundhedscommission 1851

RHB

Mag

09.614

Ho

Beretning

om

den ved allerhöieste Commissorium af 12 Marts 1851
nedsatte Sundhedscommissions Virksomhed.

Med Justitsministeriets Tilladelse

udgivet af

Dr. E. Hornemann,

Medlem af Commissionen.

Kjöbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler C. A. Reitzel.

Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno.

1852.

Verzeichnis

1864

Verzeichnis der in der Commission am 12. März 1864
bestimmten Sachverständigen

Verzeichnis der Sachverständigen

am 12. März

Dr. A. Harnack

Präsident der Commission

9439

Verzeichnis der Sachverständigen

am 12. März 1864

1864

Enhver, der har lagt Mærke til de Bestræbelser, der i de senere Aar ere gjorte, forat paavise Manglerne ved den offentlige Sundhedspleie her i Staden og gjøre Forslag til deres Afhjelpning, vil ogsaa med Tilfredshed have bemærket, at disse Bestræbelser ikke have været uden al Virkning. Det er saaledes utvivlsomt, at der i det Hele er vakt en almindeligere Interesse for disse Gjenstande, om hvilke der tidligere neppe var Tale, og forskjellige deels af Regjeringen, deels af Communen nedsatte Commissioner og forberedte Arbeider, ja endog enkelte Love og Anordninger, f. Ex. Forbud mod Begravelser i Staden, Loven om usunde Næringsveie, Qvarantainens Ophævelse o. s. v., tyde ligesaa utvivlsomt paa, at ogsaa Autoriteterne have følt sig opfordrede til at tage sig af Sagen. Udnævnelsen af den Commission, af hvis Virksomhed jeg i det Følgende skal levere et Udtog, tør ligeledes ansees for en Virkning af de samme Aarsager. Det bør imidlertid bemærkes og taknemmeligen erindres, at denne Foranstaltning synes at være udgaaet mere umiddelbart fra Hans Majestæt selv.

Da nemlig de i England og andre Lande under den sidste Cholera-Epidemie gjorde Erfaringer, om Muligheden

af at forebygge og mildne Cholera og andre epidemiske Sygdomme, bleve bekendte herhjemme, fandt Hans Majestæt det hensigtsmæssigt, at denne for Landet saa vigtige Sag blev taget under nøiere Overveielse af en egen Commission, og udstødte til den Ende følgende allerhöieste Commissorium:

Frederik den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg. Vor synderlige Bevaagenhed! Vide maae I (følger Navnene), at eftersom Vi have fundet Os foranledigede til at befale Nedsættelsen af en Commission til at tage under Overveielse, hvilke Forholdsregler, der, navnlig efter de Erfaringer, der derom haves i fremmede Lande, kunne træffes allerede i en nær Fremtid til Forbedring af de hygieiniske Forhold i Vor Residentstad Kjöbenhavn overhovedet og navnlig til Forebyggelse af et muligt Udbrud af Cholera-Epidemien sammesteds eller i alt Fald Formindskelse af dens farlige Følger, saa er Vor allernaadigste Villie og Befaling til Eder, at I strax rette Eders Leilighed efter at sammentræde i en saadan Commission, og ville Vi derhos have Eder paalagt til Vor Justitsminister at gjøre Indberetning om det Resultat, hvortil Eders Forhandlinger maatte føre.

Dermed skeer Vor Villie. Befalende Eder Gud!
 Skrevet paa Vort Slot Christiansborg den 12 Marts 1851.
 Under Vor Kongelige Haand og Segl.

Frederik R.

(L. S.)

E. Bardenfleth.

Til

Politidirecteuren i Kjöbenhavn, Conferentsraad

C. J. C. Bræstrup, Comm. af Db. og Dbm.

Borgemester i Kbhvn., Conferentsraad D. G. R.

Bentley, R. af D. og Dbm.

Stadsphysicus i Kbh., Prof. Dr. med. B. A. Hoppe.

Professor C. G. Hummel.

Dr. med. E. Hornemann, R. af Db., og

Fabriqueur L. P. Holmblad.

Commissionens Præses, Conferentsraad Bræstrup, sammenkaldte derefter Medlemmerne til ugentlige Møder, saaledes at det første Møde blev afholdt den 18 Marts 1851, det sidste den 6 September samme Aar, hvorefter Commissionens Slutningsbetænkning under 18 October s. A. blev afgivet til Justitsministeriet. Denne Slutningsbetænkning med de i Bilagene leverede Udtog af Commissionens øvrige Indstillinger og Undersøgelser, hvilke ifølge Justitsministeriets Tilladelse herved offentliggjøres som et Slags Manuskript for Alle, der have med disse og lignende Sager at gjøre, vil tilstrækkeligen oplyse om Commissionens Virksomhed, og, som det tør haabes, bidrage til, at den Interesse, som Commissionen har følt for sit Hverv, ogsaa kan meddele sig til Andre, saa at det Sande og Gode, som man har stræbt efter, ogsaa lettere kan opnaaes, ikke blot for Staden Kjöbenhavn, men for ethvert Sted, hvor den samme Trang og de samme Spørgsmaal efterhaanden ville gjøre sig gjældende.

Slutnings-Betænkningen lyder saaledes:

„Ved allerhöieste Commissorium af 12 Marts sidstleden blev det undertegnede Commission overdraget: at tage under Overveielse, hvilke Forholdsregler der, navnlig efter de Erfaringer, der derom have i fremmede Lande, kunde træffes allerede i en nær Fremtid til Forbedring af de hygieiniske Forhold i Kjöbenhavn overhovedet, og navnlig til Forebyggelse af et muligt Udbrud af Cholera-Epidemien sammesteds, eller i alt Fald Formindskelse af dens farlige Følger. I Overeensstemmelse hermed have vi hidtil foretaget de Undersøgelser, vi for Öiemedet have anseet nödvendige, og taget alle de Gjen-

stande under Overveielse, som vi uden at gribe ind i de, andre Autoriteter allerede betroede, specielle Hverv, kunde efter Commissariatet betragte som henhørende til Commissionens Omraade. Da vor Opgave ifølge det allerhöieste Commissarium fornemmelig gik ud paa saadanne Forholdsregler, der allerede i en nær Fremtid kunde træffes, have vi derhos, for ikke at tabe nogen Tid, fremsat vore Forslag efterhaanden som disse vare behörigen forberedede, saavel for Ministeriet som for andre vedkommende Autoriteter; det Sidste forsaavidt Ministeriets Skrivelse af 15 April d. A.* dertil bemyndiger os, nemlig i saadanne Tilfælde, hvor de paatænkte Forholdsregler enten allerede have Hjemmel i de gjældende Love, eller ligge indenfor Grændserne af den Politidirecteuren i Embeds Medför tilkommende Myndighed. Men idet vor Virksomhed er saa vidt fremskreden, at vi see os i Stand til derover forelöbigen at afgive den os ved Commissariatet paalagte Indberetning, skulle vi tillade os först korteligen at give en samlet Oversigt af hvad vi hidtil have foretaget.

Efterat vi havde forelöbigen fordeelt de forestaaende Arbejder mellem os efter Enhvers Fag, hvorved selvfølgeligen den forberedende Behandling af saadanne Sager, til hvilke læge- eller naturvidenskabelige Indsigter udfordres, tilfaldt de sagkyndige Medlemmer Hoppe og Hornemann samt Hummel og Holmblad, var det Förste, vi foretog, at söge deels gennem Politiet, deels gennem Fattigvæsenets Districtslæger, mellem hvilke og Commissionens lægekyndige Medlemmer en Confe-

* Denne Skrivelse var Svar paa et skriftligt Spörgsmaal fra Commissionen.

rence blev paa Anmodning til den administrerende Direction for Kjöbenhavns Fattigvæsen istandbragt (see Bilag A), *Oplysninger om de overbefolkede, usunde og ellers i sanitær Henseende meest til Tilsyn trængende Bygninger m. m. her i Staden.*

Dernæst foranstaltedes ved Commissionens Medlem Prof. Hummel *Undersøgelser i endeel Skoler og Asyl-lokaler med Hensyn til deres Rummelighed,* efter dertil erholdt Tilladelse af de forskjellige Overbestyrelser for disse Anstalter. En Mængde Materialier ere allerede blevne samlede over disse Gjenstande, ligesom og gjen-nem de for Hospitalerne visiterende Læger* over *Syge-lighedstilstanden i forskjellige Dele af og Bygninger i Staden.* Undersøgelserne i disse Retninger have imid- lertid langt fra ikke endnu kunnet afsluttes, hvilket nærmere vil blive berørt nedenfor. Nogle af Commis- sionens Medlemmer have ligeledes foreløbigen undersøgt *det Kongelige Theater,* og med Theatrets Læge, der har paataget sig at foranledige det Fornødne hos Bestyrelsen, truffet Aftale om de væsentligste Forandringer, sigtende til Forbedring af Luften i Gange og Corridorer.

Angaaende endeel *mangelfulde og skadelige Vand- løb og Samlinger af Ureenligheder i Stadens Omegn* har Prof. Hummel og tildeels undertegnede Holmblad foretaget *Undersøgelser* (see Bilag B). Angaaende Af- hjælpningen af de derved bemærkede Mangler have vi under 16 April, 8 Mai og 9 August tilskrevet Justits- ministeriet, forsaavidt de tilstødende Dele af Amagerland og Valdbý angaaer, og ved Ministeriets Skrivelse af

* samt ved Hjælp af de gennem det medicinske Selskabs hyg- Udvalg indsamlede Lister over epidemiske Syge i Staden.

26 April og 13 Mai have vi erholdt Underretning om de videre Foranstaltninger, som i disse Henseender ere trufne. Endvidere have vi over de övrige bemærkede Gjenstande af denne Art, fornemmelig paa Stadens Grund, tilskrevet Brolægnings- og Vei-Commissionen under 15de og 26de April, samt under sidstnævnte Datum tillige Vandcommissionen, Directionen for det Classenske Fideicommiss og Kjöbenhavns Amt, ligesom og gjennem Stadens Politie det Fornödne i denne Henseende er foranstaltet for Sammes Vedkommende, hvorefter ogsaa fra Vedkommendes Side Forskjelligt er foretaget til Forbedring af det Paaankede.

Med Hensyn til *Stadens Slamkister*, samt den Deel af *Holmens Canal* som er nærmest Theaterbygningen, have vi under 26 April og 10 Juni tilskrevet resp. Havneadministrationen og Opmuddringscommissionen, deels om den fornödne og hyppigere Rensning, deels om Anbringelse af Trækrör paa nogle Slamkister til Bortledelse af Uddunstningerne; og i disse Henseender ere allerede de fornödne Foranstaltninger trufne (Bilag C).

Til Forebyggelse af Drikkevandets Fordærvelse og Uddunstningers Udbredelse ved de her i Staden værende *tildækkede eller deels ikke brugbare, deels ikke i Brug værende Brönde*, have vi under 15 Mai (see Bilag D) for Justitsministeriet andraget paa, at de förstnævnte Brönde snarest muligt tilkastes med Leer fra Leergrave, og at Eierne tilholdes jevnlig at udpompe de övrige.

Hos den administrerende Direction for den islandske og grønlandske Handel har man under 15 Mai (Bilag E) andraget paa, at Forsög gjöres til en *Forandring og Forbedring i Trankogningen*, hvorved de ubehagelige Uddunstninger af denne kunde forhindres; men om

Resultatet har man endnu ingen Underretning modtaget.

Til Justitsministeriet har Commissionen, som det vil være i behagelig Erindring, under 10 Juni (Bilag F) afgivet Erklæring over den paatænkte *Oprensning af Rosenborg Slotsgravs østre og nordre Side*, hvilken Oprensning, efter hvad os er bekjendt, er paabegyndt i denne Tid.

Under samme Datum har den til Kjöbenhavns Magistrat (Bilag G) afgivet Betænkning over Betingelserne for *Bebyggelsen af Marmorpladsen*.

For at tilveiebringe større Reenlighed og bedre Luft i den varmere Aarstid saalænge *indtil ved et hensigtsmæssigt Kloaksystem disse og lignende Gader opnaaes paa en mere fyldestgjørende Maade*, androg Commissionen under 30 April for Justitsministeriet paa Antagelsen af et ved Prof. Hummel udarbejdet Forslag til en *daglig Rensning og Udskylning af Gaarde, Gader og Rendestene i Staden i de 5 Sommermaaneder* (see Bilag H). Efter foregaaende Forhandlinger med Communalbestyrelsen og Vandcommissionen blev ved Justitsministeriets Skrivelse af 2 Juli dette Forslag i dets væsentlige Dele bifaldet, og Rensningen er saamlidigen med den i Henhold til Ministeriets Skrivelse fra Politiet under 9 Juli udgangne Bekjendtgjørelse begyndt, samt efterhaanden udvidet til den største Deel af Staden. Den er derefter, som Commissionen tør antage, med god Virkning i Forhold til det Omfang, hvori den blev iværksat, vedblevet indtil den ved Indtrædelsen af den kjöligere Aarstid paa Magistratens Andragende ophørte den 13 September for at spare de medgaaende Udgifter. Ligeledes ere, ifølge Ministeriets ovennævnte Skrivelse af 2 Juli sidsleden under 19de s. M. *Sundhedscommissioner* i Hen-

hold til Kundgjörelse af 19 Juni 1831 § 9 af *Politidirecteuren udnævnte i Stadens forskjellige Qvarterer* og anmodede om at være behjælpelige ved Tilsynet med den nysomhandlede Rensning og Udskylning saavel som i det Hele med Reenligheden i deres Districter.

Forsaavidt Prof. Hummels Forslag og Ministeriets fornævnte Skrivelse tillige omhandle *forskjellige Vandledninger i Staden, som trænge til Opmuddring, og Locumer, som have Afløb til Canalerne eller Harnen*, har Politidirecteuren, overeensstemmende med hvad alt tidligere var paatænkt, forlangt de i denne Henseende fornödne Foranstaltninger iværksatte ved Skrivelser af 2den, 5te og 18de Juli til vedkommende Autoriteter, nemlig Marineministeriet, det Kgl. Ingenieurcorps, Theatredirecteuren og Indenrigsministeriet, og fra förstnævnte Ministerium er Underretning modtagen om, at de samme vedkommende Mangler af denne Art ville blive afhjulpne.

Angaaende *Natterenovationsvæsenet* har Commissionen, efter derom at have, ifölge den ved Justitsministeriets Skrivelse til Kjöbenhavns Magistrat af 28 Marts d. A., som under 19 April næstefter var af Magistraten os communiceret, givne Anviisning, confereret med Kammerraad Kabell, under 26 Juli sidstleden til Ministeriet indgivet et udförligt *Forslag til forskjellige Forbedringer* (Bilag I).

I Forbindelse hermed har man under 2 August d. A. endvidere til Ministeriet indgivet et Forslag til en interimistisk Forandring ved *Kulerne for Latrinrenovationen udenfor Amagerport*. (Samme Bilag.)

Endelig har man undersøgt *Landmand Jerichaus Oplag af Natterovation* udenfor Nörreport med hvad

der videre henhører til hans Entreprise til Natterenovationens Bortførelse, og befundet samme i saadan Stand, at efter Omstændighederne Intet var derpaa at udsætte.

Til de *i sanitær Henseende fornødne Forandringer i Bygningsvæsenet* har man under 23 Juli sidstleden indgivet til Ministeriet *et udførligt Forslag* (Bilag K). Under 2 August har man dertil föiet *forskjellige Forslag angaaende Bebyggelsen af heelt aabne eller tildeels aabne Pladser indenfor Stadens Volde.* (Samme Bilag.)

Slutteligen skulde man herved ikke lade ubemærket, at Dr. med. Schleisner efter sin Hjemkomst fra en ved offentlig Understøttelse, tildeels i sanitær Öiemed, foretagen Reise, har velvilligen staaet Commissionen bi med sine Erfaringer ved de vigtigste siden den sidste Deel af Juli Maaned behandlede Sager.

Vi have saaledes hidtil foreslaaet saadanne Foranstaltninger, der efter vor Överbeviisning baade kunde og burde udföres strax, eller dog snarest mulig burde forberedes, *hvad enten* disse kun sigtede til *midlertidigen at afhjælpe* bestaaende Mangler, f. Ex. Luftens Forbedring ved en bedre Gaderensning og Rendesteensskylning, Afhjælpling af de værste Ulemper ved vort nærværende Renovationsvæsen, samt enkelte andre Reenlighedsforanstaltninger — Alt i den Forudsætning, at et fuldstændigt forbedret Vand- og Kloaksystem om faa Aar vilde blive indfört her i Staden, hvorved först alle de bestaaende Mangler kunde hæves, medens de ved de foreslaaede Foranstaltninger kun tildeels kunne afhjælpes og midlertidigen modarbeides; — *hvad eller* de gik ud paa en mere *radikal Forbedring* af den nuværende Tilstand, f.Ex. ved en bedre Ordning af Gröfter og Aflöbskanaler i eller udenom Staden, ved at modarbeide den

tiltagende Overbebyggelse og Overbefolkning i Staden, samt ved at ordne Byggevæsenet saaledes, at derved Boligerne gjøres sundere i det Hele.

Der er imidlertid endnu en Mængde andre Forhold og Spørgsmaal tilbage, der alle ere af Vigtighed baade for Sundhedstilstanden i det Hele her i Staden og med Hensyn til en mulig udbrydende Epidemie; hvilke Forhold hidtil enten slet ikke eller kun utilstrækkeligen ere undersøgte hos os, og til hvis omfattende Undersøgelse og Besvarelse der baade fordres længere Tid og flere særegne Oplysninger, end Commissionen, efter det den meddeelte Commissorium, har havt Magt over og Leilighed til at indhente. Om disse Forholds mulige Forandring og Forbedring i en nær Fremtid (eller strax) har der altsaa for vort Vedkommende hidtil ikke kunnet være Spørgsmaal. Her til kan henregnes:

Hovedspørgsmaalet om den fremtidige Ordning af Kjöbenhavns Vand- og Kloakvæsen. Dette Spørgsmaal har været Gjenstand for udførlige Forhandlinger under Communalbestyrelsen, og kan saaledes kun fra det sanitære Standpunkt vedkomme nærværende Commission. Da det imidlertid efter sin Natur er et Spørgsmaal af den allerhöieste Vigtighed, baade for Sundhedstilstanden i det Hele og med Hensyn til epidemiske Sygdomme i Særdeleshed, og da der hidtil ikke er derover søgt nogen nærmere Oplysning eller Erklæring hos Sundhedsvæsenet, har Commissionen under 2 August af Magistraten udbedt sig, òg den 16de s. M. modtaget Extract af den herover udkomne Commiteebetænkning; men man har endnu ikke kunnet tilendebringe denne Sags Behandling (Bilag L). Herhen hörer ligeledes:

Den videre *Undersøgelse om de stillestaaende Vande omkring Kjöbenhavn*, Stadsgravene og de saakaldte Flader og Fladvande omkring Kallebodstrand;

Undersøgelser om Stadens Udvidelse i forskjellige Retninger *;

fortsatte *Undersøgelser om flere Næringsveies og Fabrikkers* (blandt andre Gasfabrikationens) *Skadelighed*, forsaavidt samme ikke ere tilendebragte ved den derover i sin Tid nedsatte Commission;

— om *Födemidlernes Beskaffenhed, Forsfalskning og Salg*;

— om *Slagteriernes Forlæggelse til offentlige Slagterhuse*, en Sag, der tidligere har været overveiet, og afgjort ved Pl. af 2 Mai 1814, men som dog senere blev stillet i Bero ved Kgl. Reskr. af 2 Marts 1816 og 5 Juli 1820;

— om *offentlige Vadske- og Bade-Anstalter*, nærmest for den uformuende Klasse;

endelig ogsaa:

— om *Forholdene i forskjellige stærkt befolkede eller stærkt besøgte Lokaler*, og den derved betingede Fordærvelse af Luften.

Om disse sidstnævnte Forhold skal Commissionen tillade sig at yttre sig noget nærmere, for exempelviis at vise Vigtigheden af at slige Undersøgelser fremmes, samt hvor vanskeligt det er at anstille dem i deres fulde Udstrækning uden særegne Hjælpemidler og et udvidet Commissorium; tilmed da der maaskee kunde hos Enkelte

* For Ex. Betingelserne for Gammelholms Afbenyttelse, Voldenes Gjennemskjæring eller Slöifning, Glaciernes Bebyggelse o. s. v.

opstaae Tvivl om hvorvidt Sundhedsvæsenet saaledes bør blande sig i alle disse Forhold.

Det er bekjendt nok, at Luften efterhaanden fordærvs i et Rum, hvor mange Mennesker ere samlede, og dette desto hurtigere og i desto høiere Grad, jo flere Mennesker der findes, og jo ringere Adgangen er af frisk og reen Luft. Det er ligeledes afgjort, at en saadan slet Luft begunstiger Udviklingen af epidemiske Sygdomme og Sygelighed overhovedet, og denne Erfaring er navnlig hvad Cholera angaaer stadfæstet overalt hvor denne Sygdom har viist sig. Det er endelig vist nok, at der i store Byer findes tilstrækkelig Anledning til, at mange Mennesker i længere eller kortere Tid samles i indesluttede Rum, f. Ex. i Skoler, Kaserner, Theatre, Fabrikker, Lemmestiftelser o. s. v., og at Luften i slige Lokaler let fordærvs, saa at der, selv naar Rummet i Mellemtiden er tomt for Mennesker, spores en eiendommelig Lugt eller specifik Atmosfære af de i Vægge og Möbler indtrængte, i selve Luften iblandede, ildelugtende Stoffer og det øvrige ansamlede Smuds. Man har derfor med Rette anbefalet en Opsigt fra Sundhedsvæsenets Side ogsaa i denne Retning, og Bestemmelser til at fastsætte Forholdet mellem slige Lokalers Rumindhold og Antallet af de Mennesker, der skulle opholde sig deri, samt for en stadig Luftvexel (Ventilation) og Reenlighed paa saadanne Steder, findes optagne i flere Landes Sundhedsanordninger. *Slige bestemte Anordninger mangle endnu hos os*, og det er derfor ikke at undres over, om de omhandlede Forhold hos os i flere Henseender ere mangelfulde. En gennemgaaende Undersøgelse ogsaa af disse Forhold har Commissionen derfor maattet ansee som høist nødvendig, og da enkelte

af disse, navnlig Skoler og Asyl, i andre Lande have viist sig at have en særegen Betydning med Hensyn paa en mulig truende Cholera-Epidemie, troede Commissionen det rigtigst strax at samle Oplysninger i denne Retning. Det har imidlertid viist sig, at der til denne Undersøgelse, naar den skal være fuldstændig, saa at bestemte Forslag derpaa kan grundes, fordres flere Oplysninger, end de Commissionen med egne Kræfter og egen Tid har kunnet tilveiebringe. Man har vel hidtil erholdt Oplysning om alle Asyl her i Staden, og blandt Skolerne undersøgt flere offentlige, baade Fri- og Betalings-Skoler, men kun faa private Skoler og ingen af de lærde Skoler. Der mangler saaledes endnu meget; og denne Undersøgelse lader sig desuden vanskelig sondre fra den vidtløftigere Undersøgelse om Luftens Fordærvelse i alle andre stærkt besøgte Lokaler. Af de hidtil samlede Data kan man dog allerede see, *hvor ugunstige Forholdene ere i de fleste Asyl og i en stor Mængde Skoler*, idet alle Asyl have et kubisk Rumindhold, der er under det man i Almindelighed bør antage som Minimum, uden nogen derpaa bødende tilstrækkelig eller god Luftvexel; og det Samme er Tilfældet med flere Skoler, hvoraf nogle endog staae betydeligt under det Normale, især hvad enkelte Klasser angaaer, medens der samtidig enten slet ikke eller kun ufuldkomment er sørget for Luftvexel. Anordningen af 20 Marts 1844 § 17 bestemmer heller ikke Noget herom; der anføres kun, at Lokalerne skulle være lyse og rummelige; og Anordningen for Kjøbstæderne og Landet af 29 Juli 1844, resp. §§ 45 og 52, fastsætter vel, at enhver Skolestue skal være 4 Alen høi fra Gulvet til Loftet, hvilket saaledes vel maa ansees som en Lovgivningsregel, men et vist Kubikindhold svarende

til Elev-Antallet fordres ligesaa lidt som Luftvexel. Den ydre og indre Reenlighed synes, hvad de offentlige Skoler angaaer, at være upaaklagelig, medens de private Skoler endnu lade Adskilligt tilbage at ønske. I flere af disse anstilles der kun Hovedrengjøren i Ferierne, istedetfor ugentlig eller hver Maaned.

Den nærmeste Virkning af slige Mangler i Skoler og Asylter er en ubehagelig og slet Luft i Værelserne, medens man som en fjernere Virkning vel tør anføre en større Sygelighed hos Börnene; thi Barnealderen bør især have rigelig og god Luft til Legemets Udvikling og Ernæring, og denne Alder træffes lettest af de skadelige Virkninger, som slet Luft kan frembringe. Disse Virkninger ville dog især yttre sig ved indtrædende Epidemier, der ofte med Voldsomhed kaste sig over de overfyldte Skoler og Asylter, saaledes som man i England har seet det under Cholera-Epidemien, og hvorpaa hos os den seneste Mæslinge-Epidemie rimeligviis ogsaa vil kunne afgive Exempler. En yderligere Undersøgelse af disse Forhold er derfor nødvendig.

Blandt andre Forhold, hvis Undersøgelse rimeligviis vil afgive vigtige Oplysninger og i hvert Fald bør anstilles, maae ogsaa nævnes *Kasernerne* her i Staden, blandt hvilke især de ældre i Reglen kun have fra 100 til 200 Kubikfod Luft pr. Individ, og hvis Sovesale og Brandstuer ofte indeholde en Luft, der hverken er behagelig eller tilstrækkelig for det frie Aandedrag; endvidere de forskjellige *Arbeidshuse*, *Lemmestiftelser*, *Hospitaler*, *Kirker*, *Fabrikker* (især saadanne, hvor mange Voxne og Börn arbeide flere Timer sammen i indeklemmt Luft), *Theatre*, *Fængsler* og overbefolkede *Logiehuse* her i Staden; ligeledes de *Stuer* og *Kjældere*,

hvor der holdes Dandsebod og Beværtning. Det indsees let, at der til alle disse Undersøgelser fordres megen Tid og mange Oplysninger, indhentede dels ved personligt Eftersyn, dels ved Vidnesbyrd og Erklæringer fra Sagkyndige og de respective Vedkommende.

Hvad *Kirkerne* angaae vil det hos os især være vigtigt at undersøge, ved hvilke Midler en saadan Luftvexel kunde tilveiebringes, at Kulde og Træk formindskes og Gulvet om muligt opvarmes; en Sag, der allerede tidligere har været under Communalbestyrelsens Overveielse, men uden dengang at føre til noget Resultat. Blandt *Theatrene* er kun det Kongelige Theater, som foran meldt, blevet foreløbigen undersøgt.

At det offentlige Sundhedsvæsen overhovedet bør have Indseende med alle de ovenfor nævnte Forhold, gjennem hvilke den offentlige Sundhed, især naar der er Tale om Epidemier, saa let kan blive paavirket, hvad man ofte har erfaret; og at der bør vaages over, at der paa alle slige Steder findes saa rigelig og god Luft som muligt, behøver neppe nogen yderligere Udvikling. Men för dette Tilsyn kan iværksættes, bör, som sagt, en detailleret Undersøgelse gaee forud, hvorved Manglerne ikke blot paavises i Almindelighed, men efterspores paa hvert enkelt Sted, og Midlerne til deres Afhjælpning derefter foreslaaes, efter Overveielse med Sagkyndige. Noget bestemt affattet og praktisk udförligt Forslag kan paa anden Maade ikke tilveiebringes.

Commissionen tör derfor, for Öieblikket, til alle de foranstaaende Bemærkninger ikke knytte andet Forslag end det, hvori tillige indeholdes Efterkommelsen af Ministeriets Opfordring i Skrivelse af 15 April d. A. til os

om at afgive Erklæring om, *hvorvidt og hvorledes Commissionen for Fremtiden skal bestaae og virke.*

Der foreslaaes altsaa :

I Betragtning af de i det Foregaaende nævnte mange, høist nødvendige, men endnn ikke fuldførte eller paa-begyndte Undersøgelser; i Betragtning af, at det nu just er Tiden til at undersøge alle, det offentlige Sundhedsvæsen vedrørende, Forhold her i Staden, som Forarbejder for den egentlig udøvende og controllerende Sundhedsautoritet, der forhaabentlig senere vil blive valgt,

1. *at nærværende Commission vedbliver, eller en ny Commission udnævnes til fortsat at anstille Undersøgelser og gjøre Forslag om alle de Forhold her i Staden, der angaae den offentlige Sundhed.*

For at dette kan skee med den nødvendige Frihed, Grundighed og Alsidighed, og blive saa omfattende og uhindret som muligt, samt for at Forslagene derefter kunne blive saa bestemte og praktisk udførbare, som det med Rette bør ønskes, — i Betragtning heraf foreslaaes endvidere:

2. *at der meddeles denne Undersøgelsescommission et udvidet Commissorium til at forlange Erklæring af og indkalde til Oplysningers Meddelelse enhver Sagkyndig og rette Vedkommende, som Commissionen dertil maatte finde skikket, samt at Commissionen tillige bemyndiges til locale Inspectioner, hvor saadanne maatte findes fornødne, uden at Eiere eller andre Vedkommende kunne dertil negte Adgang.*

Da det endelig er af Vigtighed og andetsteds har viist sig i høi Grad gavnligt, at de indleverede Forslag og Betænkninger blive bekendte i en videre Kreds, for saaledes ogsaa at virke gavnligten til at de sanitære Hensyn og Fordringer trænge ind hos Folk i Almindelighed og paavirke den offentlige Mening, eller vel endog underkastes dennes Dom, hvorved Forslagenes Udførelse i Reglen vil lettes og Sagen i det Hele vinde, skulde slutelig Pluraliteten henstille:

3. *at nærværende Commission, eller den i sammes Sted udnævnte nye, bemyndiges til paa offentlig Bekostning ved Trykken at bekendtgjøre dens afsluttede Forslag, Indstillinger og Betænkninger, saavel de allerede afgivne som de fremtidige.*“

Kjöbenhavn, den 18 October 1851.

B i l a g .

Bilag A.

Under 15 April 1851 blev følgende *Skrivelse* sendt til alle de i Stadens 12 Fattigdistricter ansatte Læger, efter en forudgaaet mundtlig Conference med disse:

„I Henhold til den dHrr. Districtslæger meddeelte *Skrivelse* fra Fattigdirectionen og den dermed stemmende mundtlige Aftale, tillade vi os at anmode dHrr. om villigen at meddele den extraordinære Sundhedscommission følgende skriftlige Oplysninger:

- 1) En Fortegnelse over de i hygieinisk Henseende sletteste Localiteter i Deres respective Districter, forsaavidt De derom selv have samlet nogen Erfaring ved Sygebesøg og personligt Eftersyn, med Tilføiende af hvilke Mangler der paa de enkelte Steder især ere fremtrædende, samt hvad der formeentligen strax eller midlertidigen burde iværksættes for at afhjælpe disse Mangler.
- 2) Oplysning om, hvorvidt der efter dHrrs Erfaring paa disse Steder har været nogen Forbindelse at spore mellem de locale Forhold og Sygeligheden blandt Beboerne.

Oplysningerne, der formeentligen lettest kunne meddeles i schematisk Form efter vedföiede Udkast, bedes tilstillede En af os Undertegnede ved denne Maanedes Udgang.“

Hoppe. Hornemann.

Udkast til Schemaet.

Gade og Hus-Nø.	De meest fremtrædende Mangler i hyg. Henseende (Overbefolkning, Ureentighed o. s. v.)	Syge- lighed.	Fore- slaaede For- bedringer.	Anm.

Denne Opfordring blev med Velvillighed og Nöiagtighed efterkommet af alle Lægerne, paa et Par Undtagelser nær, og de modtagne Oplysninger benyttede af Commissionen, deels til yderligere Undersøgelser fra Politiets Side, deels til Indstillingen om Byggevæsenet o. s. v.

Bilag B.

I Anledning af en *Skrivelse til Commissionen fra Districtslæge Feilberg paa Amager*, hvori denne klager over den mangelfulde Reenlighed paa Amagerbro og i Byerne Sundbyøster og Sundbyvester, hvorover han tidligere, men forgjæves, havde anket hos Vedkommende, blev Undersøgelser paa Stedet anstillede af flere af Commissionens Medlemmer, navnlig gjentagne Gange af Prof. Hummel, der i sin Beretning herom, under 15 April 1851, bemærker som følger:

Om Grøvterne paa Amagerbro.

„Disse ere i meget slet Tilstand og paa flere Steder ikke oprensede, ligesom Gjennemløbet gennem Steenkisterne

paa flere Steder er tildeels stoppet, fordi Kisten har skudt sig sammen og dens Munding er fyldt med Dynd. Dette gjelder ikke alene den östre Landeveisgrövt fra Sundbyerne, men ogsaa Grövterne om Kulerne og overhovedet Veigrövterne, der paa begge Sider af Hovedlandeveien före til eller fra denne, saa at Vandet og Ureenlighederne i disse for en stor Deel staaer aldeles stille. Det Stykke af den östre Landeveis-Grövt, der förer fra Sundbyerne ned til Grosserer Holms Etablissement, har i lang Tid ikke været oprenset og er i Bunden belagt med Sliim.

For Öieblikket foreslaaes, at Grövterne ved Landeveien og de i Nærheden beliggende Grövter besörges oprensede strax, og derpaa eftersete at de ere rene regelmæssigt hver 14de Dag, samt at vedkommende Autoriteter derom tilskrives.

Med Hensyn til den Omstændighed, at de störste og ureenligste Grövter have Afløb til Christianshavns Fæstningsgrav, maa der formeentligen sörges for, enten at de ureenlige Fabrikers Afløb forandres eller at et nyt Afløb skaffes tilveie, og i saa Fald, at der paa anden Maade sörges for nogen Strömning i Fæstningsgraven; men denne Sag maa udsættes i nogle Dage indtil man faaer Underretning om, hvilke Projecter Stadens Veivæsen i lignende Retning har udkastet eller er i Begreb med at udkaste.“

Disse Bemærkninger bleve, tilligemed Districtslæge Feilbergs Skrivelse, indsendte til Justitsministeriet, og under 9 August blev, efter fornyede Undersögelser, dertil föiet følgende Bemærkninger, der ligeledes tilstilledes Ministeriet:

„Hidtil har Aflöbsvandet fra Sundbyvester og en Deel af Amagerland vesten for Hovedlandeveien havt sit Fald til Christianshavns Fæstningsgrav, hvilket, formedelst mange medfølgende Ureenligheder, har bidraget til at fordærve Vandet i denne Grav og at udbrede skadelige Uddunstninger over den tilstödende Deel af Christianshavn og

Amager Bro, ligesom ogsaa længere ude, formedelst Grøv-
ternes ringe Fald.

Det vilde derfor være ønskeligt, at alt Vandet fra hiint
Terrain kunde faae sit Afløb til Stranden, hvilket i alt
Fald kunde skee ved at lede det ud i Kallebodstrand, helst
i en lukket Rende langs Estakaderne ud til Strömlöbet, for
at det ikke skulde blive staaende paa den flade Grund
langs Kysten.“

Prof. Hummels Undersøgelser over *den øvrige Omegn
af Kjöbenhavn* blev ligeledes benyttet til en Indstilling til
Ministeriet. Disse Undersøgelser meddeles herved i Ud-
drag:

Om Grøvter og Kloaker i Kjöbenhavns nærmeste Omegn.

Ifølge hvad der blev mig overdraget den 9de d. M.
skal jeg her meddele mine Bemærkninger over ovennævnte
Gjenstand.

Uagtet Grøvterne paa Stadens Broer ere i det Hele i
bedre Tilstand end de paa Amager, saa ere de dog ikke
aldeles regelmæssige. For Tiden løber der en Mængde
reent Vand, hidrørende fra Regn, gennem de Grøvter, der
have noget væsentligt Opland; derved ville de i det Hele
taget holde sig rene. Men naar den varmere Aarstid ind-
træder, da Jorden i det Væsentlige optager alt det Ned-
slag, der falder paa den, saa at Grøvterne ikke længere
faae Tilløb; naar flere Sommerleiligheder blive beboede,
saa at Afløbene fra Kjökkener og andre Ureenligheder i
større Mængde falder i Grøvterne, saa vil ethvert Sted af
en Grövt, der ikke er regelmæssigt, have længere eller
kortere Strækninger i Bunden, hvor der henstaaer stille-
staaende og ureent Vand, der, da dets Bortløben er for-
hindret, maae fordampe ved Varmen og derved udbrede
stinkende og usunde Luftarter. Der er af den Aarsag god
Grund til i Almindelighed at anbefale, at der overalt holdes
Öie med, at alle Grøvter have et regelmæssigt Fald, og at

paasee, at Oprensning finder Sted saa ofte som det er nödvendigt.

Men desuden gives der særegne Steder, hvor særegne Foranstaltninger ere fornödne, nemlig:

Paa Österbro.

1) Grövten langs med Stederne paa Ötserbro ligefra Sortedamssöen, hvilken Grövt der har Aflöb gjennem Grundene langs Castelsveien forbi Dövstumme-Institutet.

Den trænger til særligt at tages under Tilsyn med Oprensning og imellem at gennemskylles fra Munkeslusen ved Enden af ovennævnte Sö.

2) Den store Canal i Classens Have og en Grövt udenfor langs ad Kalkbrænderierne, paa flere Steder stærkt forgrenet.

De trænge til Oprensning for Gröde.

3) Grövten fra Nr. 128 paa Österbro ned ad Rolighedsveien, der modtager meget ureent Tillöb og aldeles mangler Aflöb, saa at Alt maa fordampe i den tætte Allee. Den udbreder en stærk Stank.

Her maatte en Steenkiste lægges tværs under Veien til det Aflöb, der paa den nordre Side af samme fører til Stranden og desuden nogle Grunde tages under særligt Tilsyn, at de holdes rene, tildeels ved Udskylning.

Paa Nörrebro.

1) Paa Stadens Side af Sortedamssöen og paa östre Side af Nörrebro er en Grövt langs Söen til Peimanns-Löbet, der trænger til at udgraves og reguleres, saa at Grundene oppe ved Nörrebro kunne finde Aflöb, hvilket de nu ikke have.

2) Paa Nörrebro udenfor Veien til Fælleden findes en Grövt mellem Fortouget og Husene paa Broens nordre Side, der giver Aflöb til Grunden Nr. 5 paa Nörrebro, og derfra let baner sig Vei til Sortedamssöen.

Baade Aflöbsgrövten og Beholderen paa bemeldte Grund maatte jævnlig udrenses indtil et bedre Aflöb ved Brolæg-

nings- og Veicommissionens Foranstaltning kan tilveiebringes gennem Blaagaard.

3) Grøvterne paa Blaagaardsveien og Blaagaard, der ere i høi Grad uregelmæssige og paa flere Steder slet intet Afløb have, maatte, indtil det nye Afløb, der under 2 er omtalt, kan aabnes, særligt tages under Tilsyn, at de holdes rene, samt at, om fornödeut, Vand fra Hovedgrövten oppumpes og ledes bort over Ladegaardsaaen til dennes Aflöbsvei.

4) Blegdamsgrövten langs Fælleden modtager Tilløb gennem en Mængde underjordiske Render fra Stederne langs Veien. Den trænger til at skylles en Gang imellem med Vand fra en af de Vandrender, der skjærer den nærmest ved Nörrebro.

Vesterbro.

1) Graven udenom Tivoli's Plankeværk indeholder stillestaaende, indesluttet Vand; en Mængde Latriner udmunde til den, saa at den truer med at blive en Renovationskule.

Det foreslaaes, at Latrinerne borttages, Graven oprensnes og derefter tilkastes, saaledes at der blot levnes en Grövt med Fald til Tømmerpladsgraven.

2) Ved Veien til Jernbanen udfor Nr. 76 C er en Grövt med svagt Fald og megen Ureenlighed, som ikke kan findé Afløb, men maa fordampe.

Foreslaaes, at den renses stadigt og udskylles ved Pumpen i ovennævnte Sted, enten om Morgenen tidligt eller sildigt om Aftenen.

3) Udfor Stedet Nr. 43 D 3 og udefter paa Broen findes en meget stinkende Grövt, der mangler Afløb.

Foreslaaes, at den oprensnes og reguleres, samt gives Afløb paa det lavestliggende Sted til en Grövt, der løber bagved Bygningerne og som leder til Stranden.

4) Den östre Grövt ved Værnedamsveien er jevnligt fyldt med slimet Mudder, Blod o. desl.

Foreslaaes, at den brolægges for at kunne reenholdes.

5) Gaderendestenene paa Vesterbro stinke ofte paa Grund af Afløb fra Slagterierne.

Foreslaaes, at de skylles 2 Gange daglig $\frac{3}{4}$ Time fra de höiest liggende Ender af Broen ned mod Aalöbet, der skjærer den. Hvad angaaer Reenholdelsen af de meget udstrakte Grunde foreslaaes, at virke derfor paa Slagterne gennem deres Oldermænd for at forene dem alle til den fornödne Reenlighed ved Aflöbet.

6) Paa en Grund ved Östsiden af St. Jörgens Sö og ved gamle Kongevei findes Latriner over Grövterne.

Foreslaaes, at disse bortskaffes eller forsynes med Tönder til Optagelse af Ureenlighederne.

Desuden paavistes adskillige private Grunde, hvor der fandtes Ureenligheder nok og som man anbefalede til städigt Tilsyn fra det Offentliges Side.

24 April 1851.

Da der fra flere Sider var anket over Mangel paa offentlig Reenlighed i *Valdby*, tog Prof. Hummel ogsaa dette Sted med, og afgav derom fölgende Beretning:

Om Ureenligheden i Valdby.

„Denne By ligger, som bekjendt, nær ved Kjöbenhavn og i et temmeligt couperet Terrain. Den förste Omständighed har medfört, at dens Befolkning i meget höi Grad er voxet, dels ved Folk, der ere udflyttede fra Hovedstaden, dels ved Huusmænd og Indsiddere og dels endelig om Sommeren ved Landgjæster fra Staden. Den er som Folge heraf meget tæt bebygget. Den sidste Omständighed har vanskeliggjort Vandets Afledning paa hensigtsmæssig Maade.

Byen tæller en betydelig Mængde Slagtere, og Aflöbet fra Slagterierne, fra Möddinger, Kjökkener og Locummer gaaer paa mange Steder lige ud i en Rendesteen eller en Grövt og löber derfra ned til flere Kjær, af hvilke de fleste ligesom Grövterne selv ligge inde imellem beboede Steder. Grövterne ere langt fra regelmæssige og dertil uoprensede;

paa nogle Steder standses deres Løb ved sammenfaldne Steenkister og Render. En Følge af alle disse Omstændigheder er den, at der i Grøvterne findes ganske eller næsten stillestaaende Ureenligheder af enhver Farve, der uddunste stærkt. Kjærene have en Farve vaxlende mellem Grönt, Sort og Bruunt, der tydelig viser Oprindelsen til deres Tilløb, og dog finder man tydelige Spor af, at Kreaturer ved nogle af dem drives tilvands.

Indbyggerne i Valdby have indseet, at Tilstanden ikke kan vedblive saaledes og have besluttet sig til at oprense Grøvterne, men disse ville atter snart være lige saa skidne som de ere, og Kjærene, der ligge imellem beboede Steder, ville forblive i den Tilstand de ere.

For at tilveiebringe en Forbedring i de omhandlede Forhold ved denne stærkt befolkede By, vil det gjøres fornødent, at en Deel Grøvter forandres til brolagte Rendestene og at de övrige, forsaavidt de ligge i den bebyggede Deel, brolægges i Bunden; herved vil ikke alene naaes et lettere Løb for Vandet, men man gjør ogsaa en stadig Reenholdelse og Oprensning mulig, idet Kost og Skuffe da træffe paa en haard Modstand som Grændse for Dybden, saa at ingen Uregelmæssigheder kunne opstaae paa Grund af selve Oprensningen.

Kjærene, hvortil Vandet skal løbe, maatte desuden saavidt muligt bringes udenfor den bebyggede Deel af Byen, forsaavidt det urene Vand ikke maatte kunne afledes directe til Stranden, og desuden skilles fra de Basiner, der bruges til at vande Kreaturerne, enten derved at de graves ud for sig, og Bygrøvterne gives Afløb til de urene Basiner, Markgrøvterne derimod til dem for Drikkevandet, eller, hvor dette ikke lader sig gjøre paa Grund af Terrainets Beskaffenhed, maa man i det tilstedeværende Kjør ved en Dæmning skille Beholdningen for det urene fra den for det rene Tilløb. Endeligt bör de Kjør, der paa denne Maade dannes for urent Vand, udgraves til en Dybde af 6-7 Fod og omplantes med Trær ved Randen, for derved om Sommeren at forhindre en stærk Fordampning.

Men til at udføre dette Arbeide behöves en kyndig Mand, og man tillader sig derfor at henstille om det ikke gennem Amsraadet kunde overdrages Amtets Veiinspecteur at udføre Arbeidet, eller, hvis dette ikke kan skee, at det da af Regjeringen overdrages en Landinspecteur at lede det.“

Kjöbenhavn, d. 3 Mai 1851.

Alle de om disse Gjenstande af Commissionen gjorte Indstillinger bleve mere eller mindre tagne tilfølge, efter at de forskjellige Autoriteter (Amtmanden over Kjöbenhavns Amt, der derom tilskreves af Justitsministeriet, Kjöbenhavns Bro-lægnings- og Veicommission, Vandcommissionen), og de private Eiere vare blevne anmodede om at afhjælpe de bestaaende Mangler.

Bilag C.

I Commissionens *Skrivelse til Havneadministrationen* under 26 April 1851 yttres, om *Slamkisterne i Staden og disses Udlöbsrender i Canalerne*, fölgende:

„Overalt spores en slet Lugt, der i Sommermaanederne endog udarter til en Uddunstning i videre Omfang. Dette er især Tilfældet ved fölgende (Slamkister), der ogsaa ved deres Störrelse og Beliggenhed fornemmelig komme i Betragtning, nemlig:

- 1) Den bag Theaterbygningen beliggende, der har Aflöb til Holmens Canal.

Denne Canal har, især i det Hjørne, hvor Slamkisten ligger, saagodtsom ingen Strömning, Vandet sees i Reglen plumret, blakket, og en Mængde Luftblærer opstige stedse fra Grunden paa dette Sted. Da der forhen er fört Klager over Uddunstningerne herfra, hvis Skadelighed ikke kan

benegtes, og da Beliggenheden paa et meget befærdet Sted i Nærheden af Theatret og et stærkt besøgt Kaffe-
huus maa i Tilfælde af en Epidemie ansees for betænkelig, for-
mener Commissionen, at der snarest muligt bør gjøres
noget for at fjerne disse Uddunstninger, ved enten at skaffe
en stærkere Ström i denne Kanal og ved at opmuddre den
paa det omtalte Sted, eller ved at lede Slamkistens Udflod
i en Rende langs Kanalens Side om mod dennes nordre
Udløb. I alt Fald antages det, at Slamkisten bør flittigere
end hidtil oprensnes og forsynes med et fra dens Midte
opstigende høit Trækrör til at bortføre Lugten, hvilket be-
qvemlest kunde anbringes langs Siden af Theaterbyg-
ningen.

2) Den for Enden af Garnisonspladsen beliggende Slam-
kiste.

Denne har sit Afløb til et Hjørne af Havnen, hvor der
kun er liden Adgang for den stærkere Ström, hvorfor
Slamkistens Udløb bliver staaende paa dette Sted, og Vandet
i en viid Omkreds er ildelugtende og plumret. Bærer
Vinden til kunne derhos Uddunstningerne spores langt op
paa Pladsen, og disse ville blive dobbelt besværlige og
skadelige, hvis Pladsen bliver omdannet til en efter Rime-
lighed meget søgt Promenade. Commissionen maa derfor
ansee det meget ønskeligt, at denne Slamkiste kunde snar-
rest muligt nedlægges, og et nyt Udløb aabnes gennem
den, saavidt vides, af Brolægnings- og Vei-Commissionen
paatænkte Aqvæduct langs St. Annegade ud til Stranden
ved Recrutkasernen i Qvæsthuusgaden.

3) Slamkisten ved Toldbod-Bastionen, paa hvilken et
Trækrör til at bortføre Lugten vilde være meget hensigts-
mæssigt.“

I en lignende *Skrivelse til Opmuddringscommissionen*
anmodes denne Commission om, at den nævnte Deel af
Holmens Canal snarest muligt maatte blive opmuddret, og
saavel den tilstödende som de övrige Slamkister her i Sta-
den blive hyppigere rensset end hidtil.

Disse Anmodninger og Forslag bleve paaagtede af Vedkommende, saa at Canalen blev opmuddret, Garnisonspladsens Slamkiste nedlagt*, og *Trækrør forsøgsvis anbragte* paa Slamkisten ved Komoediehuset og ved Toldboden, efter nogle forudgangne Discussioner med Vandbygningsinspecteur Carlsen, ved hvilke fra Commissionens Side bestemtes, at Rørene til dette Forsøg skulde gjøres af Træ, 10 Tom. og 12 Tom. i Sidelinierne af det indvendige Tversnit; Rørene skulde afstives, saa at de ikke behøvede noget særeget Fundament; Mundingerne inden i Kisten være rigeligt store og lægges tæt under Dækselet, der skulde gjøres saa tæt som muligt; Höiden af det ved Theaterbygningen skulde om muligt være 40 Fod (forat gaae over Bygningen ved Siden), ved Toldbodkisten noget lavere; begge foroven forsynede med Luftklapper.

Hvorvidt Forsøget lykkedes antog man, at man bedst kunde overbevise sig om ved at undersøge den Luft, der gik ud af Aabningen foroven.**

Endnu maa bemærkes, at en Kloak fra Hotel du Nord ogsaa har sit Udløb i det omtalte Hjørne af Holmens Canal, og at Autoriteterne forgjæves have søgt at faae Eieren til at nedlægge denne.

Bilag D.

Commissionens *Skrivelse angaaende Brøndene* lyder saaledes:

„Til de for Sundhedstilstanden skadelige Gjenstande, der have været under Forhandling i den angaaende de

* Alt tidligere paatænkt af Brolægningssvæsenet.

** Trækket i Røret vil iøvrigt kunne forøges ved Anbringelse af en simpel Tranlampe inden i Røret, eller ved en Gasflamme — naar Gas engang bliver indført. Hidtil synes dette Træk ikke at have været stort; thi Malningen i Omfanget af Luftklapperne har ikke forandret sig.

hygieiniske Forholds Forbedring i Kjöbenhavn allerhöist anordnede Commission, höre ogsaa de Brönde her i Staden, omtrent 50 i Tallet, som den Kgl. Brandcommission, under hvis Tilsyn de staae, har tilladt at maatte tildækkes, paa Betingelse, at de, naar det forlanges, atter skulde aabnes og forsynes med Pompe og Pomperedskab; samt de flere andre Brönde i Stadens Gaarde, der have Pompen i Uorden, saaledes at Vandet i disse, ligesom i hine, staaer stille.

Det stillestaaende Vand, der er i Beröring med Træ, saaledes som det er Tilfældet i alle fornævnte Brönde, udvikler Forraadnelse, og det saaledes forraadnede Vand, vil, foruden absolut at fordærve Grunden i sanitær Henseende, ogsaa igjennem Sand- og Gruuslaget, hvori samtlige Brönde munde sig i Jorden, forplantes til nærliggende Brönde, der bruges, og fordærve ogsaa Vandet i disse. Det maa saaledes ansees skadeligt for Sundheden, at tildækkede Brönde uden Pomper, eller saadanne Brönde, hvori Pomperedskabet er i Uorden, tillades.

For at böde paa dette Onde maatte enten alle Brönde sættes i Stand og udpompes nogen Tid hver Dag, eller og de Brönde, som ikke kunne udpompes, tilkastes med saadanne Materialier, der ikke fordærve Grunden, f. Ex. Leer fra Leergrave i Land. Men da mange af de omtalte Brönde formeentlig ligge saaledes, at de ikke uden væsentlige Bygningsforandringer kunne sættes i Stand, eller ikkun ere Grundeierne til Uleilighed, fordi Vandet i dem altid har været slet, maa undertegnede Commission ansee Tilkastningen at være at foretrække. Commissionen skulde derfor tillade sig til Justitsministeriet tjenstligst at henvende sig, om ikke gjennem Brandcommissionen kunde træffes Foranstaltning til, at alle saadanne Brönde, som ere i det nævnte Tilfælde, snarest muligt blive tilkastede med Leer fra Grave i Landet — ikke med Leer fra Stranden — og at alle de övrige Bröndes Eiere tilpligtes, forsaavidt disse Brönde ikke give godt Drikkevand eller stadigen bruges til Oppomping af Svalevand eller til andet industrielt Brug,

jevnlig at udpompe disse, nemlig paa de Tider, som nærmere maatte blive bestemte i Forbindelse med den under 8de dennes af nærværende Commission foreslaaede Gadeskylning.“

Denne Sag er, saavidt vides, endnu ikke afgjort.

Bilag E.

I Commissionens Skrivelse til den administrerende Direction for den grønlandske og færøiske Handel yttres om „de Uddunstninger fra Trankogeriet, der, naar Vinden bærer paa, udbrede sig i visse Dele af Staden paa en meget ubehagelig og den friske Lufts Tilstrømning hindrende Maade“, følgende:

„Til at forebygge eller formindske disse Ulemper skjønner undertegnede Commission ikke, at der vilde gives andet Middel, saalænge Trankogerier endnu maa tillades indenfor Stadens Volde eller i dens Nærhed, end en forandret Methode ved Trankogningen, hvorved Uddunstningerne kunde absorberes, uden at udbrede sig i en videre Omkreds; og Commissionen tillader sig derfor til den administrerende Direction for den grønlandske og færøiske Handel tjenstligst at henstille, om Samme ikke maatte ville behageligst tage under nærmere Ovesveielse, efter Anstillelse af de dertil fornødne Forsøg, hvorvidt en saadan Forandring og Forbedring ved Trankogningen, f. Ex. ved Hjælp af overhedede Dampe, maatte kunne snarest muligt indføres, hvorved hine Ulemper hindres.

Om de Foranstaltninger, som ifølge heraf maatte blive truffene, turde Commissionen udbede sig Underretning behageligst meddeelt.“

Denne Sag er endnu uafgjort. Ved Lov af 10 Marts 1852 er bestemt, at Trankogeriet inden 10 Aar skal flyttes

ud af Staden (med mindre Uddunstningerne kan forebygges).

Bilag F.

Justitsministeriet havde i Skrivelse af 27de Mai 1851 forlangt Commissionens Betænkning om hvoridt der fra Sundhedsvæsenets Side maatte have Noget at erindre imod, at *Oprensningen af den østre og nordre Deel af Rosenborg Slotsgrav*, til hvis Iværksættelse der ved Finantsloven af 27 Marts s. A. var bevilget 1850 Rbd., først foretoges i September og October s. A. Efter foretagen Undersøgelse, og da denne Sag desuden var flere af Commissionens Medlemmer tilstrækkelig bekjendt fra tidligere Undersøgelser, blev i Commissionens Svar af 10 Juni yttret:

„At Commissionen ikke skjønner, at der efter Omstændighederne kan være Noget til Hinder for, at Oprensningen, som foreslaaet, udsættes til September og October, dog under den Betingelse, at de Afløb af Ureenligheder til Graven, som nu findes, uanseet at Hævd paastaes at være vundet derpaa, strax bortfalde og for Fremtiden ikke igjen indrettes, da de i sanitær Henseende maae ansees skadelige.

Disse Afløb ere:

fra Locummerne ved Gardercasernen og paa Exerceerpladsen, hvilke Locummer da i fornödent Fald maatte indrettes med Tönder eller andre bevægelige Beholdere, og helst saaledes, at de faste og de flydende Dele af Excrementerne afsondres;

fra Commandantboligens Kostald, hvorfra, hvis den skal vedblive, de flydende Ureenligheder maatte paa anden Maade bortskaffes, ligesom fra andre saadanne Stalde, og

fra Casernens Vadskerhuse og Kjøkkener, hvorfra, saalænge indtil et nyt Kloaksystem indrettes, Spildevandet maatte ledes gennem Rendestene udenom Exerceerpladsen ud til Gothersgadens Rendestene.

Commissionen maa derhos fraraade, at Vandet foreløbigen udpumpes af Graven for Oprensningen med det Samme kan paabegyndes.“

Oprensningen blev i Efteraaret vel foretaget, men Afløbene til Graven vedbleve, og det oprensede Mudder blev liggende i Slottets Gaard og paa Exerceerpladsen hele Efteraaret og hen paa Vinteren uden at blive bortkjört.

Bilag G.

En af Finantsministeriet Magistraten tilstillet *Plantegning over Marmorpladsens projecterede Udstykning til Byggegrunde for private Eiere*, blev under 2 Juni sendt til Commissionen, for at den derover kunde ytre sig. Foruden i sit Svar herpaa at paavise forskjellige Forandringer, der med Planen burde foretages, for at de projecterede Bygninger kunde erholde større Gaardsrum og mere frisk Luft og frit Sollys, formeente Commissionen endvidere, at det under ingen Omstændigheder burde tillades at opføre Bygningerne til større Höide end de almindelige Anordninger foreskrive, ligesom det, ifølge Terrainets Beskaffenhed, ikke burde tilstedes at anlægge Beboelseskjælder under nogen af Bygningerne paa denne Plads.

Sagen er, saavidt vides, senere stillet i Bero.

Bilag II.

Commissionens Skrivelse til Justitsministeriet om Gadeskylning,

o. s. v.

Efterat have bemærket, at Forslaget om en *daglig Rensning af Stadens Gaardsrum, Gader og Rendestene, samt Udskylning af de sidste i Sommermaanederne, saalænge indtil et nyt Kloaksystem indføres*, oprindeligen er udarbejdet af Prof. Hummel og derefter behandlet i Commissionen, der antager, at det vil være af særdeles gavnlig Virkning, navnlig til at forebygge en mulig Epidemie, vedbliver Skrivelsen som følger:

„Om end nogle af de foreslaede partielle Foranstaltninger kunne, i Medhold af de gjeldende Bestemmelser, paabydes eller bevirkes ved Politiet, ligger dog Forslagets Iværksættelse i det Hele, navnligens forsaavidt det vil medføre betydelig Forøgelse af Udgiften ved Stadens Renovationsvæsen, udenfor Commissionens ved det allerhöieste Commissorium og Justitsministeriets Skr. af 15de dennes angivne, saavelsom for Politiets almindelige, Competence.

Da Commissionen imidlertid troer at burde gjøre Alt hvad der staaer i dens Magt for at Forslaget kunde endnu iaar snarest muligt, og inden Sommervarmen indtræder, komme til Udførelse, har den ikke skullet unnlade uden Ophold herved at fremsende dette med tilhørende Forklaring og Plantegning.“

Forslaget lyder saaledes:

„Da Erfaring paa andre Steder har viist, at det virksomste Middel til at hindre Udbredelsen af Epidemier bestaaer i en fuldstændig Reenlighed, saa er det af Vigtighed at sørge for saa meget som muligt at hindre alle usunde Uddunstninger, der skrive sig fra at Snavs og andre Stoffer henligge og gaee i Gjæring.

Det er i denne Henseende allervigtigst, at de ofte meget smaa Gaardsrum i Staden holdes muligst rene, og at de til den Ende feies hver Dag, samt at deres Rendestene, der uden Undtagelse have Tilløb fra Kjökkener, daglig een Gang skylles igjennem med en Ström af reent Vand. Hvor man i Gaarden har Vand frembyder dette Sidste ikke nogen Vanskelighed, men der gives en Deel Gaarde, hvor der ikke haves Vand, og der vil det være vanskeligere, idet Vandet da til dette Öiemed maa hentes fra de publice Pomper eller fra nærliggende Gaarde. Man anseer dog denne Foranstaltning for saa vigtig, at man ikke desto mindre maa foreslaae, at der udgaaer en Anordning, ifølge hvilken alle Gaardsrum her i Staden uden Undtagelse skulle i Sommermaanederne, Mai til September incl., dagligt feies og deres Rendestene renses under en Gjennemskylning med reent Vand.

Men ved denne Foranstaltning ville flere Ureenligheder end forhen blive förte fra Gaardsrummenes Rendestene til dem paa Gaden, saa at Gaderendestenenene oftere end för ville blive partielt stoppede med Ureenligheder, og i det Hele komme til at stinke mere paa Grund af de organiske Stoffer de indeholde, nu i höiere Grad end forhen.

Det vil derfor være nödvendigt ogsaa een Gang daglig at gjennemskylle Gaderendestenenene paa den Maade, at Pomperne i Gaardsrummene paa de Steder, hvor de give Udløb nærmest ved Rendestenens Höidepunkter, udpompes omtrent en halv Time, og at under den Ström, som derved opstaaer i Districtets Rendestene, disse gjennemfeies til samme Tid. For at dette Arbeide skal kunne udföres regelret, saa at Feining og Pompning fölges ad gjennem de Districters Rendestene, som före til samme Udløb, maa dertil antages lönnede Folk.

Naar Staden til den Ende deles i 6 Districter, der findes fremstillede paa medfölgende Skulleplan, og disse udskylles efter hinanden i Dagens Löb, vil hertil medgaae fölgende Omkostninger:

32 Arbeidsmænd til Pompning à 3 Mk. 8 Sk.	18 Rbd.	4 Mk.
18 — til Feining à dito	10 —	3 —
4 Opsynsmænd à 1 Rbd.	4 —	„ —
1 Overopsynsmand	2 —	„ —
Feiekoste og Reparation af Pomperedskaber, som ved Pompningen beskadiges	3 —	„ —
For 2 Dagvogne til at optage Ureenligheder, som paa enkelte Steder opkastes, hvor det stopper i Rendestenen for Vandets Löb, à 15 Mk.	5 —	„ —

I Alt daglig 43 Rbd. 1 Mk.

Dette Overslag forudsætter dog, at Rendestenenene iøvrigt paa sædvanlig Maade ere rensede.

Denne Foranstaltning anseer man for meget vigtig og antager, at dens Udførelse hensigtsmæssigt vilde være at overdrage Vandvæsenet, fordi denne Autoritet bedst kan iagttage det Fornødne, naar en Pompe af en eller anden Grund er ubrugelig eller Vandet knapt tilmaalt i et Gaardsrum. Den vil først være ufornöden, naar et Kloaksystem for hele Staden bliver indført; men indtil dette skeer vil den være fornöden og medføre den anførte Udgift, der for de anførte 5 Maaneder af Aaret, beregnede til 130 Hverdage, vil udgjøre aarlig 5614 Rbd. 4 Mk.

For at Foranstaltningen skal kunne udføres maa der gives Ordre til Huuseierne, at de skulle tillade det Offentlige at pompe deres Pomper.

Dernæst vilde det være meget ønskeligt, om det kunde paalægges alle Vedkommende i samme Tidsrum daglig at feie Gaden og oprense Rendestenenene istedetfor som hidtil kun 3 Gange ugentlig. Det maa herved bemærkes, at da en Deel af Gadefeiningen paahviler det Offentlige, saa vil den offentlige Gadefeining, der koster 4500 Rbd. aarlig, for de anførte 5 Maaneder foröges med fem Tolvtedeel eller 1875 Rbd.; men da det er Sommermaaneder og en Deel af den offentlige Gadefeining allerede udføres mere

end 3 Gange ugentlig, antages Udgiften at blive $\frac{1}{3}$ mindre eller aarlig 1230 Rbd.

Ligeledes vil Udgiften for Bortkjörseleu foröges; denne udgjör aarlig för Tiden 26970 Rbd., hvoraf $\frac{5}{12}$ give 11238 Rbd. Men da den anförte Sum ogsaa indbefatter den besværlige Snee- og Iiskjörsel, saa antages, at man her vil kunne erholde Accord til en Priis af 7000 Rbd.

Betragter man imidlertid denne Forholdsregel med Hensyn paa den Indflydelse, den i det Hele vil have paa Reenligheden, saa indsees det let, at den vil fremme Reenholdelsen af Gaardsrummene og altsaa have en stor Indflydelse til at forbedre Stadens Sundhedstilstand, saaledes at der ikke vil være Grund til at sky den dermed forbundne Udgift.

Men der findes Steder af Staden, der hverken kunne feies eller skylles; saadanne er den Canal i Kongens Have, der löber parallel med Sölvgaden; denne trænger til Op-muddring, hvorom vedkommende Autoritet maatte tilskrives. Det Samme er Tilfældet med Jorden bag Frelsers Kirke paa Christianshavn, hvis Grövter trænge til et stadigt Efter-syn, og med Grövten i Esplanaden bag ved Gardehusar-casernen, til hvilken adskillige slemme Udlöb finde Sted.

Desuden findes ved de lukkede Canaler og ved Canaler, hvori af anden Grund ikke findes Strömning, en Deel Locummer, der munde sig i Canalen, ligesom andre ureenlige Udlöb. Dette gjælder Holmens Canal fra Theatret (dette inclusive) gennem Gammelholm til dens Udlöb ved Baadebyggereskuret, Gammel Dok, Nyhavn og Börsgraven, ligeledes Stadsgraven. Man anbefaler, at der udgaaer et Forbud imod at lade Locummer udmunde sig til alle saadanne Canaler og Grave, samt at alle andre skadelige Udlöb til dem saavidt muligt fjernes.

Slutteligen bemærkes, at det for Skylnings Skyld vilde være ønskeligt, om Vandcommissionen vilde anbringe en offentlig Pompe i Dronningensgade paa Christianshavn mellem Söndervoldstrædet og Volden, samt om der foranledigedes en anbragt ved Hovedvagtens Locummer, og at

disse sidste forsynedes med et höit Rör til at fjerne Stanken.

I Planen for Skylningen af Rendestenene er Nyboder udeladt, da denne Deel af Byen er tilstrækkelig luftig.“

Kjöbenhavn, d. 29 April 1851.

Hermed fulgte en nöiagtig Plantegning og Forklaring derover.

Da der mod dette Forslag reistes enkelte Indvendinger fra Vandcommissionens og Communalbestyrelsens Side*, og disse meddeelttes Commissionen, svarede denne herpaa i *Skrivelse til Magistraten* af 24 Mai 1851, saalydende:

„Efterat det af den angaaende Kjöbenhavns hygieiniske Forholds Forbedring anordnede Commission til Justitsministeriet indsendte Forslag, angaaende daglig Rensning og Udskylning af Gaarde, Gader og Rendestene her i Staden, som fra bemeldte Ministerium er blevet tilstillet Communalbestyrelsen, havde været under Behandling i Vandcommissionen, mödte efter dennes Foranstaltning den constituerede Vandinspecteur Colding idag i undertegnede Commission, hvor det ovennævnte Forslag atter blev foretaget, navnlig med Hensyn til Spörgsmaalet om, hvorvidt dets Udförelse kunde være at indskrænke til visse Dele af Staden, saafremt Vandvæseuet ikke kunde afsee det til dets fuldstændige Iværksættelse fornödne Quantum Vand.

I dette Möde opgjorde Prof. Hummel et Overslag over Vandforbruget ved Planens fulde Udförelse, hvilket beregnedes til circa 4500 Tdr. for Gadernes, og circa 4000 dito for Gaardsrummenes Udskylning, ialt omtrent 8500 Tdr. daglig. Ved at erfare, at Vandforbruget ikke vilde være større, udtalte Vandinspecteur Colding den Formening, at under sædvanlige Omstændigheder et saadant Quantum kunde afgives fra Vandreservoirerne, om det end paa Grund af Vandrendernes forskjellige Vandföringsevne i

* See Borgerrepræsentanternes Forhandlinger fra den Tid.

Forhold til Forbruget ikke med Sikkerhed kunde siges, at en forholdsmæssig Deel af dette Quantum kunde til hvilken somhelst Tid leveres i ethvert District af Staden.

Da det saaledes er antageligt, at der i Almindelighed ikke vil være Mangel paa det fornødne Vand til det paa-tænkte Öiemed, troer denne Commission at burde holde fast ved det principale Forslag, og man maa derfor ansee det ønskeligt, til Forebyggelse af Ophold ved dets gjen-tagne partielle Behandling, at Beslutning allerede nu tages om dets Iværksættelse i dets hele Omfang, da man, saa-fremt herved maatte paa enkelte Steder vise sig temporaire Vanskeligheder, altid vil have det i sin Magt i slige Di-stricter at udsætte Udförelsen indtil Hindringerne vare hævede.

Idet Commissionen ikke skulde undlade tjenstligst at meddele Forestaaende til behagelig Afbenyttelse under For-slagets Behandling ved Communalbestyrelsen, tillader den sig endnu nogle Bemærkninger med Hensyn til forskellige Domme, som allerede ere udtalte over Forslaget.

Naar der er yttret Frygt for, at dette kunde lede til Forvirring ifölge den forskellige Inddeling af de nærvæ-rende Renovations- og de foreslaaede Skylnings-Districter, da vil denne Forvirring, der iövrigt vilde blive den samme, hvad enten Forslaget kom til Udförelse i dets hele Omfang eller kun i visse Dele af Staden, formeentligen lettest og med mindst Bekostning kunne hæves ved Accord med de nærværende Renovationscontrahenter, hver for sit Vedkom-mende; og kun naar dette ikke kunde bringes i Stand, vilde det blive nödvendigt at accordere særskilt om det foreslaaede Gaderensningsarbeides Udförelse. Ved Planens Iværksættelse vil iövrigt Analogie ikke kunne drages fra den i de foregaaende Aar af Vandvæsenet foranstaltede Gadeskylning, da med den ingen særlig Feining var for-bunden.

Naar der endvidere er yttret Betænkelighed ved den Gene, som den foreslaaede Rensning af Gaardsrummene og Indseendet dermed kunde medføre for Eierne og Be-

boere, da maa det bemærkes, at det vel er forudsat, at en Opfordring eller et Paabud om Gaardenes og Gadernes Rensning til de foreslaaede Tider maa udgaae til Stadens Beboere, men at man ikke har tænkt sig, at det af det Offentlige til Gadeskylningen antagne Personale skulde ordentligviis have noget at gjøre i andre Gaarde, end dem, hvor man efter Overeenskomst med Eierne kom til at benytte de private Pomper til Gadeskylningen, hvilket efter Plaan kun vilde blive Tilfældet paa omtrent 400 Steder i hele Staden. Det er iövrigt en Selvfølge, at det fornödne Eftersyn fra Sundhedspolitiets Side maatte forbeholdes ogsaa for de private Eiendommers Vedkommende overalt hvor Uorden og Misbrug kunde formodes.“

Forslaget blev derefter omsider iværksat, skjönt ikke i den fulde Udstrækning, som oprindelig var paatænkt.* Den derom fra Politiet udgaaede Bekjendtgjørelse löd saaledes:

Bekjendtgjørelse fra Politiet.

Som Følge af de Forhandlinger, der paa allerhöieste Befaling finde Sted for at tilveiebringe en Forbedring i Hovedstadens Sundhedsforhold og for at forebygge mulige Epidemier eller formindske disses farlige Følger, har Justitsministeriet under 2den dennes tilskrevet mig, at Samme paa derom indkommet Forslag blandt Andet har bifaldet:

- 1) at der fra Politiet udgaaer en Opfordring til Stadens Indvaanere i Almindelighed og Gaard- og Huuseiere i Særdeleshed, om at understötte det Offentlige i dets Bestræbelser for at bevare en god Sundhedstilstand og forebygge Epidemier i den varme Aarstid, ved at sørge for Reenlighed i Gader og Gaarde;

* Udgifterne dertil (fra 8 Juli til 13 Sept. incl.) vare følgende:

Arbejdspenge . . . 2781 Rbd. 3 Mk. 2 Sk.

Kjörsel 1144 — „ — 2 —

Redskaberjo. s. v. 31 — 3 — 10 —

Honorar og Tilsyn 230 — „ — „ —

Summa 4187 Rbd. „ Mk. 14 Sk.

- 2) at det i Forbindelse hermed bekendtgjøres, at der af Politiet og de i Henhold til Forordningen af 19 Juni 1831 § 9 bestaaende Sundhedscommissioner, hvilke sidste Ministeriet meddeler den i saa Henseende fornødne Bemyndigelse, vil blive ført Tilsyn med Gaardenes Reenholdelse, samt paaeset, at disse jevnlig renses og Rendestenene udskylles, og at de Eiere, som ikke efterkomme hvad der i saa Henseende af Politiet bliver dem paalagt, maa vente, at dette paa deres Bekostning vil blive udført, og de derfor dragne til Ansvar;
- 3) at det overdrages Vandcommissionen, naar og hvor Saadant efter Overlæg med Sundhedsautoriteterne findes fornødent, at foranstalte Udskyllinger af Gaderendestene ved Udpomping af de offentlige Pomper, og ved samtidig Udpomping af de tilsvarende private Pomper;
- 4) at Feining af Rendestenene og Bortkjørsel af det Opfeiede samtidigt med Udpompingen, saavidt fornødent, foranstalles fra det Offentliges Side;
- 5) at det i den under Nr. 1 nævnte Bekjendtgjørelse tilige bringes til offentlig Kundskab, at de under Nr. 3 og 4 ommeldte Foranstaltninger ere trufne, og at Eierne af private Pomper opfordres til at understøtte den offentlige Udpompnings Virkninger, ved samtidigt, efter nærmere Varsel, at lade deres egne Pomper røre.

Idet Forestaaende herved bringes til offentlig Kundskab, og Stadens Indvaanere, men især Gaard- og Huuseiere paa Sundhedspolitiets Vegne opfordres til hver for sit Vedkommende at rette sig derefter, forventes det, at denne til den almindelige Sundhedstilstands Forbedring sigtende Opfordring vil blive efterkommet med samme Beredvillighed, som Kjöbenhavns Indvaanere stedse pleie at lægge for Dagen for at fremme hvad der kan tjene til det fælleds Vel.

Kjöbenhavns Politikammer, d. 9 Juli 1851.

Bræstrup.

Mod selve Forslaget, saaledes som det blev udført her i Staden i afdvige Sommer, har man især indvendt 2 Ting; først at Udfeiningen af Rendestenene kun forøgede Stanken ved at röre op i Snavset; og dernæst, at det kostede for meget. Til den første Indvending kan svares, at Stanken just var Beviis for, at der var meget Snavs der skulde bort, altsaa for Nödvendigheden af Udskylningen; ligesom den ilde Lugt ogsaa aftog efterhaanden som Rendestenene ved Udfeiningen bleve renere i Bund. Hiin-Ulempe, der i Hovedsagen kun sporedes saalænge Operationen stod paa, kunde iövrigt have været mindre, hvis Feiningen var foretaget tidligere om Morgen, för Folk kom paa Gaden.

Den anden Indvending er noget vanskeligere at besvare, da jo Ingen kan vurdere Pengeværdien af den mulige Nytte, som er opnaaet ved Forslagets Udförelse. Men om man end indrömmes, at denne Foranstaltning var dyr, saa indrömmes dog ikke med det Samme, at den var eller er for dyr eller overflödig; *dens Kostbarhed er et yderligere Beviis for hvor ønskeligt det er at have et fuldstændigt Vand- og Kloaksystem, der vilde gjøre at man aldeles kunde spare baade denne og andre ligesaa kostbare, men i Mellemtiden nödvendige, Forholdsregler mod Snavs og uren Luft.*

Bilag I.

Commissionens Indstilling om *Natterenovationsvæsenet* lyder i det Væsentlige saaledes:

„En af de Gjenstande, der fremfor mange andre trænger til Reform paa Grund af dens Indflydelse paa Hovedstadens Sundhedstilstand, er Natterenovationsvæsenet i den Maade, paa hvilken Priveter ere anbragte og den Maade, paa hvilken Excrementerne bortføres.

Undertegnede Commission har derfor underkastet denne Gjenstand en nöiagtig Prövelse, navnlig af sine sagkyn- dige Medlemmer, og tillige derover forskaffet sig flere vel- villige Meddelelser fra Kammerraad og Salineinspecteur Kabell, som paa en ved offentlig Understöttelse foretaget Reise har ogsaa desangaaende samlet Iagttagelser.

De væsentligste Ulemper ved det Kjöbenhavnske Latrin- væsen ere for Tiden fölgende:

a) Paa mange Steder her i Byen ere Latrinerne an- bragte lige under Trappen, saa at Trappegangen bestandigt er fyldt med stinkende Luftarter, der herfra forplante sig ind i Værelserne. I adskillige endog nybyggede Steder har man, for at spare Plads, anbragt Priveterne inde under Side- og Baghuusleiligheder paa flere Etager; herved hin- dres endog den ringe Ventilation, som findes ved de fleste Priveter i Gaardsrummene gennem den paa dem anbragte lille Træskorsteen, og Erfaringen har viist, at den varme, stinkende Luft efterhaanden finder Vei op i de oven over beliggende Vaaninger, endog gennem gibsedede Lofter; og selv hvor dette ikke er Tilfældet maa dog Stanken stige op langs forbi Husenes Vinduer, der saaledes ved at aab- nes give den Adgang til Værelserne.

b) Paa flere Steder findes ved Priveterne et for ringe Antal Sæder i Forhold til den Befolkning, der skal benytte dem. Det er en Selvfølge, at dette maa give Anledning til megen Ureenlighed, ikke at tale om Usædeligheden. Paa nogle Steder findes ikkun eet Sæde for 40—60 Men- nesker, der, som Følge heraf, ikke kunne benytte dette naar fornödent gjøres, saa at de nödes til at sætte sig udenfor, Noget som især er Tilfældet med Börn.

c) Gruberne eller Kasserne i Priveterne give sædvan- ligt megen Stank, baade medens Excrementerne henstaae i disse og naar de udføres. Erfaringer baade her og andetsteds have viist, at transportable Tönder, anbragte under Sæderne, ere langt hensigtsmæssigere, især naar de ere indrettede med Separation af de faste fra de flydende Bestanddele. I nogle Priveter er der vel ikkun liden Plads

til disses Anbringelse, men naar man bruger saadanne smaa Tönder, som dem Landmand Jerichau anvender, kunne de næsten anbringes overalt, og Bekostningerne, som dermed ere forbundne, ere höist ubetydelige i Sammenligning med deres Nytte. Den Stank, som med Grubernes Udtömmelse er forbunden, idet Ureenlighederne först öses op af Gruben og bæres ud til Vognen, hvor de derpaa heldes ud, har man i Frankrig og England forebygget ved, efter en Blanding med lugtfordrivende Midler, at oppompe Ureenlighederne directe til den Beholder, sædvanligt en lukket Tönde eller Kasse, anbragt paa en Vogn, i hvilken de skulle bortkjöres. Denne Fremgangsmaade er at anbefale paa saadanne Steder, hvor Gruberne af en eller anden Grund maatte bibeholdes.

Til Benyttelse som Desinfectionsmiddel vil her i Staden kunne erholdes Oplösninger af svovlsuurt Jern- og Zinkilte fra Affinerer Drewsens Fabrik, hvilket Middel ifölge den derover af Commissionens Medlem Dr. Hornemann afgivne Betænkning synes at egne sig til dette Brug, hvorom ved de yderligere Forsög, som dermed agtes anstillede, vil kunne erholdes nærmere Vished, og hvorom man troer allerede nu ikke at turde nære Tvivl.

d) Fortiden er det tilladt om Dagen at bortføre Menneske-Excrementer blandede med Hestegjödning; men denne Tilladelse giver Anledning til megen Misbrug. Vel er det saa, at Hestegjödning, der er blandet med Halm, ved at udföres sammen med Natterenovation, for en stor Deel betager denne sin Stank, men dertil udfordres et vist Blandingsforhold, der ingenlunde altid finder Sted, navnlig hvor der kun holdes een eller to Heste i et Huus, der beboes af mange Familier. Flere Steder holdes kun Heste paa Stald om Vinteren, imedens Renovationen dog ogsaa om Sommeren udföres paa samme Maade.

e) Meget Ureenlighed afstedkommes ved de Vogne, hvori Natterenovationen bortkjöres, idet de ikke ere tætte. Man seer dette bedst paa de Gader, gjennem hvilke det störste Antal af disse Vogne har sin Flugt, f. Ex. Admi-

ralgaden. Det vilde være for bekosteligt for Öieblikket istedetfor Vognene at anskaffe store horizontalliggende Tönder paa Hjul; derimod vilde vel lettere Bortførelsen kunne skee i mindre Tönder med tætsluttende Laag paa Vogne. Fra Vognene kunde Tönderne bæres ind til Priveterne og efter Fyldningen igjen udbringes til Vognene, hvorved vilde undgaaes Spild og den dermed forbundne Stank i Husenes Gange og paa Gaden ad Veien til Vognene. De nærværende Renovationsvogne ere imidlertid hverken rummelige nok eller overhovedet indrettede til paa dem at anbringe Tönder. Der maatte derfor virkes til, at Vedkommende, der bortføre Renovationen, indrette Vogne med Dæksel, der ere skikkede til derpaa at foretage Renovationsudførelsen i Tönder.

Alle de nævnte Ulemper ville let kunne hæves saasnart et fuldstændigt Kloaksystem bliver indført her i Staden, og en ny Bygningsanordning maatte udkomme. Men indtil dette skeer anseer man det som en Nödvendighed i Sundhedspleiens Interesse, at der træffes midlertidige Foranstaltninger.

Da Commissionen, ifølge sit Hverv, skal tage Hensyn til den nærmeste Fremtids Krav, vil den kun have at foreslaae, hvad der *uopholdeligen* bör og uden altfor store Udgifter kan skee.

Commissionens Forslag ville, som Følge heraf, blive:
ad a. Nr. 1. At det forbydes herefter at anbringe Priveter i eller under nye Huse, medmindre de ventileres ved et Rör, der munder under Sædet og gaaer op over Bygningens Tagryg, og iøvrigt under Iagttagelse af de under Nr. 4 nævnte Bestemmelser. Saadanne Rör bör helst trækkes langs ad en Skorsteenspipe.

Nr. 2. At det paabydes for alle saadanne Huse, hvor Priveter allerede findes under beboede Vaaninger, at Priveterne flyttes ud i Gaarden eller og ventileres paa ovenanførte under Nr. 1 omtalte Maade.

ad b. Nr. 3. At der fastsættes et mindste Antal Privetsæder i Forhold til Afbenytternes Antal, nemlig eet for hver 20 Beboere, over 10 Aars Alder, der benytte dem.

ad c. Nr. 4. At det paabydes, at ved alle nye Bygninger, og ved ældre Priveters Ombygning, Priveterne skulle indrettes med transportable Tønder, i hvilke det Flydende samles i een Beholder, de faste Bestanddele i en anden.

Nr. 5. At der udgaaer en Opfordring til alle Stadens Eiere af ældre Locummer med Gruber, til at indrette disse med transportable Tønder til at lukke med tætsluttende Laag; samt til dem, der udføre Renovationen, at indrette Vognene til derpaa at udføre Tønder.

Nr. 6. At der fra Frankrig eller England forskrives et Apparat til Oppompning af Natterenovation fra Gruberne directe til den Beholder, hvori denne skal bortkjøres, for at dermed kan anstilles Prøver her paa Stedet, og derefter, hvis det findes hensigtsmæssigt, disse Apparaters Brug indføres.

ad d. Nr. 7. At der udgaaer Forbud imod Udførselen af Natterenovation blandet med Hestegjødning paa anden Tid af Døgnet, end den, der er tilladt for Natterenovationen alene.

Hestegjødning i ublandet Tilstand maatte derimod som forhen kunne udføres om Dagen.

Endelig skal Commissionen tillade sig at henlede Opmærksomheden paa den Mængde skadelige Uddunstninger, der udvikles i Porte, i Gadekroge o. desl. ved at Folk lade deres Urin paa saadanne Steder. Man maatte derfor ansee det ønskeligt, at der ved Communalbestyrelsens Forsorg kunde paa passende Steder indrettes *offentlige Urinkroge*, der jevnlig skylles rene; over hvilken Gjenstand der i næstafvigte Vinter har ved Communalbestyrel-

sen været Forhandlinger, og hvortil en Deel Materialier skulle være forhaanden.“

Den i Indstillingen omtalte Betænkning lyder saaledes:

„*Desinfection af Excrementer*, eller den Fremgangsmaade, hvormed man søger at betage de faste og flydende Afsondringer ikke blot Lugten, men og, saavidt muligt, de skadelige Uddunstninger, der udvikles af dem, (hvis Skadelighed endog kan stige til pludselige Forgiftningstilfælde, Privetmephetisme), har især i de senere Aar været Gjenstand for en Mængde Undersøgelser og Forsøg. Det kan heller ikke nægtes, at Spørgsmaalet er af stor Vigtighed baade for Sundhedspleien, især i de større Stæder, og for Landoeconomien; idet Excrementernes Bortskaffelse og Anvendelse som Gjødningmiddel dermed staaer i nøie Forbindelse. Det vil især være Tilfældet paa saadanne Steder, hvor man ikke har Kloaker til strax at bortføre og bortfjerne disse Ureenligheder, men er nødt til at opsamle og opbevare dem i Gruber og Beholdere før de kunne bortskaffes, saaledes som det paa de fleste Steder her i Staden er Tilfældet og rimeligviis endnu i flere Aar vil blive Tilfældet. I den Commission, der i 1848—49 var nedsat af Overpræsidenten til en bedre Ordning af Natterenovationsvæsenet, blev det derfor overdraget til Cand. Johnstrup og mig at prøve nogle af de forskjellige foreslaaede og i andre Lande anvendte Methoder til at desinficere excrementagtige Stoffer, for derefter at erklære om hvorvidt Noget heraf kunde passe for vore Forhold. Da Cand. Johnstrup kort efter blev ansat i Jylland, overtog jeg Undersøgelsen alene, og anstillede saaledes adskillige Forsøg med følgende Substantser, der alle ere mere eller mindre anbefalede, og forekomme i forskjelligt Forhold som Ingredienser i de utallige patenterede og ikke patenterede desinficerende Blandinger. Jeg prøvede saaledes baade *Jernvitriol*, *Zinkvitriol*, *Kulpulver*, *Gyps*, *Chlorzink* og *Chlortin*, *salpetersuurt Blyilte*, en af herværende Gasfabrikant Stuhlmann tilberedet Blanding af Chlorkalk, Kul, Tjære, en

empyreumatisk Olie og et Jernsalt, samt en *engelsk Op-løsning* (af Ellermann & Comp.), bestaaende af Jern opløst i Saltsyre med overskydende Chlor. Ogsaa om den simpleste og naturligste af alle Desinfectionsmetoder, nemlig den ved *Lufttræk* (Ventilation) frembragte Fjernelse af Uddunstningerne, samlede jeg enkelte Iagttagelser. Resultatet af mine (iøvrigt ved Forholdene hyppigt afbrudte og kun sjældent i det Større anstillede) Forsøg var følgende:

- 1) At en hensigtsmæssig Ventilation, ved et Sugerør (Trækrør) fra Excrementbeholderen, tilstrækkeligen kan bortfjerne Lugten under Opbevaringen (ikke Renovationen).
- 2) At Trækulpulver, iblandet de faste og flydende Excrementer, nogenlunde fuldstændig kan berøve dem al ubehagelig Lugt, naar det er meget fint fordeelt og i større Mængde tilsat — efterhaanden eller paa eengang.
- 3) At blandt de forskjellige Metalsalte intet isærdeleshed synes at borttage al Lugt, men at især Jernvitriolen, Chlorzinken og det salpetersure Blyilte hurtig og let borttage den egentlige Excrementlugt, især naar de tilsættes blandede med meget Vand, hvorimod en egen svagere fad Lugt altid bliver tilbage. Jernvitriolen kan ligeledes i lang Tid (flere Maaneder) betage Urinen al ubehagelig Lugt. Tilsætningen af de omtalte Midler kan enten skee efterhaanden eller paa eengang til en større Masse.
- 4) Gyps borttog kun ufuldkomment Lugten af Excrementerne, men vel af Urinen for sig.
- 5) De övrige Midler syntes at staae under de næynte.

(Det i England senest lovpriste Middel, Törvekul, er ikke forsøgt endnu.)

Spørgsmaalet om de desinificerende Midlers Anvendelse i Sundhedspleiens Tjeneste er iøvrigt blevet nøie drøftet og gennemgaaet af den Londonner Sundhedscommission i 1848 (2den Rapport), der til den Ende har afhørt flere Læger og Chemikere. Meningerne blandt disse vare meget

deelte, idet nogle aldeles nægte den hygieiniske Nytte af slige Midler og gaae ud fra, at de ved at borttage Lugten af de urene Masser gjøre Menneskene ligegyldige eller uopmærksomme for at bortskaffe dem; og fordi man veed, at disse Midler borttage den stærke, ubehagelige Lugt, kan man derfor ikke være sikker paa, at de tillige borttage Smittestoffet, Giften, som vi egentligen søge, og som Lugten tildeels varer os for. Man bör derfor, efter deres Mening, adskille mellem

- 1) *de egentlig desinficerende eller smittefordrivende Midler*, hvortil man indtil videre kun kan regne de luft- eller gasformige Substantser, der kunne spredes i og gennemtrænge Luften og saaledes ödelægge den formodede Smitte i denne, f. Ex. Chlogas og Svovlsyring-Luft, eller ogsaa stærk Ophedning;
- 2) *de antiseptiske eller forraadnesstridige Midler*, hvortil regnes de bekjendte Midler, der bevare organiske Dele fra Forraadnelse, som Spiritus, Nedsaltning, Kogning, Rygning o. s. v., men især Sublimat, Arsenik, Chlorzink og de övrige Balsameringsmidler; og endelig
- 3) *de egentlige lugtfordrivende Midler*, som Kul, Jern-, Zink- og Bly-Saltene, hvortil endnu kommer de *lugtdæmpende* eller de forskjellige vellugtende eller stærktlugtende Midler, som Naphta o. s. v.

Skal Noget anvendes med sikker og sand Nytte, maa det naturligviis være de under 1 anförte Midler.

Andre nægte, at vi overhovedet vide noget Bestemt om Smittestoffer i Luften, og paastaae derfor, at de lugtfordrivende og forraadnesstridige Midler ligesaa godt kunne kaldes og ansees for smittefordrivende som den luftformige Chlor og Svovlsyre; ligesom de antage, at, da de værstlugtende Luftarter (der udvikles af forraadnede organiske Dele) tillige ere bestemt skadelige for Sundheden (som Svovlbrinte, Phosphorbrinte, Kulbrinte og Ammoniak), og da de lugtfordrivende Midler beviisligen decomponere og hindre Udviklingen af disse Luftarter, saa maa Anvendelsen af disse Midler altid kunne gavne meget

i hygieinisk Henseende, foruden at de fjerne noget for Sandserne Ubehageligt.

Denne sidste Mening synes aabenbart at have meget for sig, og ved den foreslaaede (midlertidige) Reform af vort Renovationsvæsen synes det derfor at være rigtigst tillige at foreslaae Forsöget i det Större med lugtfordrivende Midler, om man end maa indrömme, *at enhver nok saa udstrakt Anvendelse af slige Midler aldrig vil kunne gjøre de övrige Reenlighedsforanstaltninger og Luftens Fornyelse ved Ventilation (som ligeledes er foreslaaet) overflödigt*. Valget af det Middel, der lettest og sikkest kan anvendes, og saaledes först bör prøves, vil beroe dels paa hvorvidt der her i Staden findes Fabriker, der som Biprodukt levere i rigelig Mængde den Substant, der kan bruges, og som man saaledes kan have for laveste Priis (i Paris anvendes saaledes nu Zinksalte, som der paa Stedet leveres af flere Fabriker), dels paa hvorvidt det paatænkte Middel kan föröge eller idetmindste ikke förringe Excrementernes Gjödskraft. Om det sidste Punkt har jeg allerede tidligere sögt Underretning hos det Kgl. Landhuusholdningsselskab, hvis Erklæring her vedlægges; og hvad det förste Punkt angaaer synes det foreløbigen afgjort ved Fabrikant Drewsens Tilbud om at kunne levere Jernvitriol i Oplösning til meget billig Priis, da han i sin Fabrik faaer saa store Quantiteter heraf tilovers fra Fabrikationen, at han endog har været nödt til at bortkaste det. Jernvitriolen maa nemlig, efter hvad ovenfor er viist, ansees for et af de bedste lugtfordrivende Midler, og Fabrikant Drewsen har selv i lang Tid anvendt det til at bortfjerne Lugten fra et i hans Gaard værende Privet, der daglig benyttes af omtrent 60 Mennesker. Gruben under dette Privet rummer omtrent 2 Læs Renovationsmasse, saaledes som ved de fleste Priveter her i Byen, altsaa 8 Tönder. Hver 14de Dag bliver der i denne Grube heldt 1 Spand Jernvitriol-Oplösning (omtrent 14 Potter) af 16° Beaumés Styrke (en mættet Oplösning holder 20° à 22° B.), saaledes at der hvergang Gruben er udtömt, hvilket foretages 1 Gang maanedlig

naar den er fuld, begyndes med at helde en Spandfuld i den udrensede Grube. Dette udgjör altsaa 24 Spande om Aaret, og omtrent 1 Spand for 4 Tönder Renovationsmasse. Jeg har selv undersøgt hans Privet og fundet Lugten meget ubetydelig, uagtet Sædet manglede Laag. Den fade Lugt, jeg ovenfor har omtalt, fandtes vel her ligesaa vel som ved mine Forsög, men næsten ingen Excrement- eller Ammoniak-Lugt. Hr. Drewsen troer at kunne levere denne Oplösning til en Priis af omtrent $1\frac{1}{4}$ Sk. Potten. Et Anker paa 30 Potter vil altsaa koste omtrent 45 Sk. og være tilstrækkeligt til at desinficere en almindelig Renovation paa 2 Læs. Man kan i Almindelighed antage, at hvert Individ i Gjennemsnit leverer 1 Tönde Renovationsmasse om Aaret;* Bekostningen ved Anvendelsen af Jernvitriolen vil altsaa blive omtrent 6 Sk. pr. Individ om Aaret. Vedlagte Erklæring fra Landhuusholdningsselskabet udtaler sig vel ikke til Fordeel for Jernvitriolen eller Metalsaltene overhovedet, men heller ikke ligefrem imod dem; og i andre Lande, f. Ex. i Frankrig (see: Chevalier om Desinfection af Excrementer, i Bulletin de la société d'encouragement 1848) anseer man Jernvitriolen snarere for gavnlig for Agerbruget. Der synes saaledes at være al Anledning til at gaae ind paa det af Hr. Drewsen gjorte Forslag, ved foreløbigen at anstille Forsög med den af ham leverede Oplösning**, hvilket passende kunde skee i Forbindelse med de Forsög, der ville blive at anstille med den Renovationspumpe, som man har foreslaaet forskrevet fra England.

Til disse Forsög tilbyder Hr. Drewsen det Privet, der er beliggende i den ham tilhørende Eiendom i Adelgaden Nr. 269, hvis Localiteter dertil synes meget passende. Bliver Udfaldet af disse Forsög heldigt, som jeg formoder, vil det formeentligen være rigtigst at den omtalte Oplösning udleveres i Ankere, tilligemed en kortfattet Beskrivelse om

* Jeg har anstillet denne Beregning for Kjöbenhavn.

** og med andre Midler til Sammenligning, f. Ex. med Törvekul og andet Kul.

Anvendelsen, fra Renovationscontoiret eller fra et andet passende Sted, til Enhver, der vil betale denne ringe Forøgelse af Renovationsudgiften; hvis man ikke foretrækker ligefrem at anordne Anvendelsen deraf i ethvert Tilfælde, hvor en sædvanlig Privetkule skal udtømmes ved Renovationscontoirets Foranstaltning.“

Den 12 Juni 1851.

I den af det *Kongl. Landhuusholdningsselskabs Comitee* (Ehlers, Valentiner og Barfoed) i sin Tid afgivne *Betænkning*, som passende kan meddeles her, da den bidrager til at oplyse Sagens Standpunkt paa den Tid og i landoeconomisk Henseende, yttres som følger:

„At man ved Ordningen af Stædernes Renovationsvæsen nærmest maa henvende Öiet paa den Forbindelse, hvori det kan sættes med Agerbruget, er almindelig anerkjendt; thi for Stoffet, som skal fjernes, finder man her den naturligste Afsætningsvei, som paa den ene Side er stor nok, og ad hvilken i det mindste en Deel af de Bekostninger, som Renovationsforanstaltningerne medføre, paa den anden Side kunne blive erstattede Stæderne. Imidlertid kan Formen, hvorunder den herved producerede Gjødning kommer Landbruget tilgode, være en dobbelt; thi enten søger man at afsætte den i en Tilstand, som ikke er meget forskjellig fra den, hvori den vindes, eller man først underkaster den mere eller mindre vidtløftige Behandlinger og derefter sælger den som Poudrette, Patentgjødning o. s. v. I begge Tilfælde danner den et fortræffeligt Gjødningstof. Af den foreliggende Skrivelse fra Dr. Hornemann see vi ikke, om man allerede skulde have tænkt sig, om Afsætningen skulde skee i den oprindelige eller forarbejdede Tilstand; men ligesom det er en Tanke, der ligger nær for Haanden, at Landmændene i Stadens Omegn maatte kunne benytte den med Fordeel i den oprindelige eller kun lidet forandrede Form, saaledes synes det ogsaa, at enkelte Punkter i samme Skrivelse tyde hen paa, at man foreløbigt har havt en saadan Afsætningsmaade

for Oie, i det mindste ved Siden af den af den forarbejdede. I denne Henseende troe vi nu at burde bemærke, at saa fortrinligt et Gjødningmiddel Renovationsmassen end er, saa ville paa den anden Side de med Transporten forbundne Omkostninger sætte en Grændse for den Afstand, hvori det kan benyttes, og at denne Grændse vil falde saa meget desto nærmere ved Staden, som selve Gjødningmassen er mere voluminös og Jordbruget mindre udviklet. At Jordbruget i Nærheden af Kjöbenhavn ingenlunde staaer paa det Udviklingstrin som det burde, er vel bekjendt, men det maatte derfor ogsaa være et Punkt, som ikke burde tabes af Sigte ved de Behandlinger, som man agter at underkaste Renovationsmassen, at dens Volumen ikke forøgedes ved Tilsætning af Stoffer, som ikke have nogen Værdie som Gjødningmidler, og at man navnlig i den første Tid maatte søge at gjøre Afbenyttelsen deraf saa let tilgængelig som muligt i enhver Henseende.

Med Hensyn til de fremsatte Spørgsmaal skulle vi dernæst bemærke:

- ad 1. At Renovationsmassen maa ansees som et af de fortrinligste Gjødningmidler, som fuldtvel kan sættes ved Siden af Kreaturgjødningen.
- ad 2. Med Hensyn til Spørgsmaalet om Renovationsgjødningens Brugelighed forøges eller formindskes ved at de flydende Dele skilles fra de faste, da er det noksom bekræftet ved Erfaring og bestyrket ved theoretiske Undersøgelser, at begge Dele, nemlig det faste Excrement og Urinen, hver for sig ere værdifulde Gjødningmidler, baade paa Grund af de organiske og uorganiske Stoffer, som de indeholde. Det følger altsaa heraf, at en Afsondring af det Flydende fra det Faste paa en saadan Maade, at det Første ikke kom til Anvendelse, stedse vil medføre et absolut Tab af Gjødningstof. Men da de fastere Excrementer paa deres Side have en større Værdie end det Flydende, og en relativ Forhöielse af gjødende Kraft altsaa finder

Sted naar dette afsondres, saa vilde med Hensyn hertil en Adskillelse, som ellers var at forkaste, være tilraadelig for Transportens Skyld. Imidlertid burde man da søge paa anden passende Maade at forarbeide det Flydende.

ad 3. Fra den landoconomiske Side vil der ligesaa lidt være Noget at indvende imod, at den egentlige Renovationsmasse opsamles i fælleds Gruber med Kreaturgjødningen og udføres med denne, som imod at der indblandes forskjelligt Affald fra Huusholdningerne; thi ligesom Kreaturgjødningen ikke lider nogen Forringelse ved Menneske-Excrementerne, saaledes indeholder ogsaa alt Huusholdningsaffald — Aske iberegnet — en ikke ubetydelig Mængde gjødende Stoffer. Imidlertid formene vi dog, at de Eicndomme i Kjöbenhavn, hvor en saadan Sammenblanding og directe Udførsel finder Sted, kun ere meget faa i Sammenligning med de övrige, og at Huuseierne i Almindelighed heller ikke tilstede Indblanding af Huusholdningsaffald, da de meget mere stræbe at formindske Renovationsmassens Quantitet, ved at anlægge Aflöbscanaler for Urinen, uden Hensyn til at de derved bidrage til at gjøre Luften i Gaardene end slettere.

ad 4. Med Hensyn til Renovationsmassens Behandling med forskjellige Stoffer, der skulle tjene som Desinfectionsmidler, er det i landoconomisk Henseende nödvendigt at skjelne mellem dem, som i og for sig kunne være til Nytte for Jorden, og dem som ere ligegyldige eller endog skadelige. Til de förste henhöre af de nævnte Midler Gyps og efter flere Erfaringer Kulpulver, til de sidste Leerjord og de anförte Metalsalte. Tager man saaledes Hensyn til, at de sidste Midler ville föröge enten Gjødningens Volumen eller Priis uden paa samme Tid at bidrage til en Forögelse eller Forbedring af den egentlige Gjødningssmasse, troe vi, at man i det

mindste for Öieblikket nærmest maatte have Opmærksomheden rettet paa en passende Anvendelse af de første.“

Kjöbenhavn, den 12 Decbr. 1848.

Endelig blev om *Kulerne paa Amager* følgende Bemærkninger indstillede:

„Blandt de Onder, der i sanitær Henseende i höi Grad maae indvirke skadeligt i Stadens nærmeste Omegn, maae med Föie henregnes de saakaldte Kuler til Oplag af Latrinrenovation udenfor Amagerport, hvilke derfor ogsaa have været Gjenstand for den tii Hovedstadens hygieiniske Forholds Forbedring anordnede Commissions Undersögelse.

I ældre Tider vare disse Kuler beliggende paa selve Christianshavn, hvor nu Kirkegaarden, „Rolighed“ kaldet, findes, men ifölge det allerhöieste Reskript af 8 October 1777 bleve de udflyttede til deres nærværende Plads tæt udenfor Amagerport, strax östlig for Broen, efterat först ved Resk. af 11 Dec. 1776 Natterenovationens Henlægning i Stranden paa hiin Side af de nye Tömmerpladse havde været paabudet. Alt til hiin Tid kunde dette Terrains Nærhed ved Christianshavn, saavelsom dets sumpige Beskaffenhed, have viist denne Beliggenheds U hensigtsmæssighed; men Kulerne ere imidlertid senere forblevne der, og deres oprindelige Indretning er, efter hvad ifölge den ved nogle af Commissionens Medlemmer foretagne Undersögelse maa antages, end ikke forbedret eller forandret.

Det hele uhyggelige Anlæg bestaaer af trende Kuler eller Fordybninger i Jorden, omgiven af en Jordvold, i hvilke Excrementerne udöses og forblive henliggende. Naar de ere fulde, eller i alt Fald hvert Efteraar, udlades gjen-nem Aabninger i Volden en Deel af Indholdet, hvilket da löber ud over de nærliggende saakaldte „Flader“. Disse Sidse udgjöre et meget udstrakt sumpigt Terrain langs Christianshavns Fæstningsgrav indtil ud til Stranden, i hvilket det ene Hul aflöser det andet, og som tildeels er bevoxet med Siv. Da dette Terrain ligger 1 à 2 Fod

under dagligt Vande, umuliggjøres som oftest alt Afløb til Stranden, og da det derhos skal optage Vandafløbet fra Amagers nordøstlige Side, er det begribeligt, at det næsten stedse danner et i høieste Grad fugtigt, stillestaaende Morads. Som Følge heraf opnaaes heller ikke den formodede Hensigt med Excrementernes Udløb paa disse Flader, som man antager at være, at de efter nogen Tids Henliggen her skulde kunne bortkjøres i tør Stand; derimod vil næsten til enhver Tid det her Opsamlede befindes i aldeles flydende og gjærende Tilstand. Herfra saavel som fra de aldeles aabne Kuler maae stedse ubehagelige Dunster udbrede sig, hvilke ikke kunne andet end have en meget uheldig Indflydelse paa Luftens Reenhed og fölgelig paa Sundhedstilstanden i de saa nærliggende, stærkt bebyggede Dele af Christianshavn.

Commissionen maa derfor ansee det for at være af paatrængende Vigtighed, at et hensigtsmæssigt Kloaksystem snarest muligt indføres, hvorved Excrementernes hidtil brugelige Ansamling og Opbevaring paa disse Steder kunde gjøres overflødig. Commissionen kan derfor ikke noksom anbefale, at hiin Indretning bringes i Stand saa hurtigt som muligt, men saafremt endnu nogen Tid skulde medgaae inden dette kunde skee, kan den fra sit Standpunct ikke andet end paa det Kraftigste tilraade, at foreløbigen en interimistisk Forandring træffes med Latrinrenovationens Behandling, saaledes at de nærværende Kulers Brug strax aldeles opgives, og andre ad interim anlægges fjernere fra Stadens beboede Deel og nærmere Stranden, paa et fastere Terrain, hvortil formeentligen en god Leilighed vil have paa Stadens østlig for de nærværende Kuler indtil ud imod Stranden beliggende Jorder.

Vel vilde ved denne Forandring Udgifter blive fornødne og Renovationens Transport blive forlænget; men disse Omstændigheder formenes dog ikke at kunne komme i Betragtning mod dette interimistiske Anlægs Gavnlighed, saa meget mindre som der alt paa den antydede Strækning findes Veie, der vel uden synderlig Vanskelighed lade sig

sætte i den fornødne Stand for at kunne benyttes til denne Kjørsel.

Commissionen skulde saaledes tjenstligst tillade sig at andrage paa, at indtil et hensigtsmæssigt Kloaksystem kommer i Stand, hvorved den hidtil brugelige Udførselsmaade af Latrinrenovationen kunde bortfalde:

- 1) de nuværende Kuler for Latrinrenovationen udenfor Amagerport aldeles ophøre at benyttes, og
- 2) andre interimistiske Kuler til samme Brug anlægges paa et fastere Terrain östen for hine nærmere Strandkanten med fornöden og tilstrækkelig god Kjörevei til disse.“

Om hele Renovationssagens Udfald kan for Tiden kun berettes, at enkelte af de ovenanførte Indstillingspunkter ere tagne tilfølge af Autoriteterne, og at det omtalte Pompe-Apparat er forskrevet fra England. Det maa iövrigt bemærkes, at der fra flere Sider er indvendt mod Forslaget i sin Heelhed: at det som et midlertidigt og ufuldstændigt (palliativt) Middel mod store Onder, der først fuldstændigt ville hæves naar Kloaker og Waterclosets indføres overalt her i Staden, helst burde have været reent borte, idet det nu let kan forhale den fuldstændige og radikale Reform, medens det kun i ringe Grad vil mildne de bestaaende Onder. Mod denne vigtige og i en vis Henseende rigtige Indvending kan dog anföres, dels hvad i Slutningsbetænkningen og andetsteds er sagt om Commissoriets Bydende, og det Uvisse i om Kloaker, til Excrementers Bortförelse, overhovedet vil blive indförte i Kjöbenhavn; dels *den ofte nok og stærkt nok i alle Indstillinger udtalte Reservation, at nemlig de nu foreslaaede Foranstaltninger, af Commissionen kun betragtes som foreløbige og midlertidige, men et fuldstændigt Kloaksystem som det ene Önskelige og det som man fremfor Alt bör stræbe efter*; endelig det aldeles Utaalelige i den nuværende Tilstand, som aarlig forværres, og som der dog maatte gjöres Noget imod.

Bilag K.

Indstillingen i Sagen om *Bygningsvæsenet* meddeles her med Udeladelse af navngivne Exempler. I Tab. 3 a og b ere Tallene for hver enkelt Gade udeladte, og kun Summerne og Middeltallene anførte.

„Til de Forhold, der i *Kjöbenhavn* udöve en uheldig Indvirkning paa Sundhedstilstanden, hörer væsentligen *Bygningsvæsenet*, og især den Maade, paa hvilken mange *Bygninger* i den senere Tid, under den herskende Trang til udvidet Beboelsesleilighed, ere blevne indrettede.

Undertegnede Commission har derfor henvendt sin særlige Opmærksomhed paa denne Gjenstand, med hvilken fornemmelig Commissionens Medlem Dr. Hornemann har beskæftiget sig. Da de Mangler, som i denne Retning finde Sted, for en stor Deel kun vil kunne afhjælpes ved omfattende Bestemmelser og Foranstaltninger, der ville kræve længere Forberedelser, har Commissionen troet ikke at burde opsætte herved at forelægge Justitsministeriet til videre behagelig Overveielse de Resultater, til hvilke den, veiledet ved Dr. Hornemanns Arbeide, er kommen:

Det er en gammel og ofte nok stadfæstet Erfaring, at en paa et indskrænket Rum sammentrængt Befolkning, og alle dermed forbundne Ulemper, frembyder de gunstigste Betingelser for epidemiske Sygdommes Opkomst og Udbredning. Hvad Cholerasygdommen angaaer, da have alle Iagttagelser fra de forskjellige Epidemier under alle Himmelströg, til alle Aarstider og paa alle Steder, hvad enten disse Iagttagelser ere os meddeelte af Contagionister eller Ikke-Contagionister, tilstrækkeligen stadfæset den samme Erfaring. Det er derfor af stor Vigtighed for Sundhedspleien i en stor Stad, især naar det gjælder om at forebygge et muligt Udbrud af en Epidemie, at undersøge alle de Forhold, der angaae Folkemængden, Boligerne, Gaderne

og den frie Plads i en Stad, for ved at sammenholde disse Betingelser at bestemme, hvor stærkt bebygget Staden er, og hvor tæt sammentrængt Befolkningen er, deels i hele Staden, deels i dens enkelte Qvarterer, Gader og Huse. Ved hermed at sammenligne Dödeligheds- og Sygeligheds-Forholdene og ved at anstille Sammenligning mellem alle disse og de samme Forhold i andre større Stæder, kan man först see, om der er nogen Fare, Graden af denne, og derefter foreslaae Midlerne derimod.

Et *Forsög* i denne Retning leverer medfölgende Tabeller.*

Tab. 1 giver en Sammenstilling af de forskjellige Forhold her i Hovedstaden, forsaavidt disse have været til at oplyse, og en Sammenligning med de samme Forhold i de to stærkest befolkede Hovedstæder i Europa, nemlig London og Paris. Man vil heraf see

- 1) at Kjöbenhavn maa ansees for at være *overbebygget* eller *meget tæt bebygget*, da den endog er tættere bebygget end Paris, der dog i denne Henseende staaer langt under London. Dog er det muligt at enkelte Qvarterer i disse Stæder ere uheldigere stillede end de enkelte Qvarterer i Kjöbenhavn, skjönt Tab. II vil vise, at der ogsaa er stor Forskjel paa vor Hovedstads forskjellige Dele.
- 2) At Befolkningen i Kjöbenhavn er saa tæt sammentrængt, at den baade i Almindelighed og især sammenlignet med to saa stærkt befolkede Stæder maa ansees for *overbefolket*.** Hvad ovenfor er sagt om de enkelte Qvarterer gjælder ogsaa her.
- 3) Af Sammenligningen mellem Forholdene för og nu, her i Staden, kan sees, at *Tilstanden efterhaanden har forværret sig mere og mere*; thi uagtet den stærke Tilvæxt i Bygningernes Antal, overstiges dette dog forholds-

* Iövrigt henvises til det stat. Tabelv. Ny Række, 3 B., p. 17.

** I det stat. Tabelv. n. R., 3 B., angives tilmed det egentlige Kjöbenhavn at være dobbelt saa tæt befolket som Brüssel.

viis af Befolkningens Tiltagen, saa at *Kjöbenhavn efterhaanden er bleven ikke blot tættere bebygget og tættere befolket i det Hele end tidligere var Tilfældet, men desuden hvert enkelt Huus er blevet mere og mere overfyldt med Beboere.** Det er klart nok, at *denne Tilstand Dag for Dag forværres*; og da *Kjöbenhavn er en Fæstning, kan dette endnu vanskeligere undgaaes, med mindre der tages bestemte Forholdsregler derimod. Men skeer dette ikke, vil at fri Plads og alle Gaardsrum her i Staden efterhaanden indskrænkes mere, Bygningernes Höide og Boligernes Overfyldning med Mennesker tiltage, Luft og Lys holdes mere og mere ude, Ureenligheden og Luftens Fordærvelse foröges, og Følgerne deraf for Epidemiernes lettere Opkomst og Udbredning o. s. v. ikke udeblive.*

Dette sidste Punkt, nemlig *Overbebyggelsens og Overbefolkningens, samt de dermed fölgende Onders Indvirkning paa Sundhedstilstanden,* er sögt oplyst i Tab. 2 og 3, i hvilke et Par enkelte Qvarterer af Staden og flere Gader ere sammenstillede schematisk med Tilföiende af deres respective Sygelighed, forsaavidt Oplysninger derom har været mulig at tilveiebringe. Disse Oplysninger om Sygeligheden i Staden bestaae i:

- 1) Optegnelser fra dHrr. Dr. Ravn og Dr. Hannover, der besörge Visitationerne for vore 2 större Hospitaler, nemlig Frederiks Hospital og Almindelig Hospital, der vise hvormange Syge (2,977), der i $\frac{3}{4}$ Aar af 1850 ere *indlagte paa Hospitalerne* fra hver enkelt Gade i *Kjöbenhavn* og fra de forskjellige Huse. Da de fleste Hospitalssyge kunne henföres til Febersyge af forskjellig Slags, Bëtændelser, Rheumatismer, exanthematisk og catarrhalske Tilfælde, og da det især er den tjenende og arbejdende Klasse eller de fattigere og eneboende Folk fra alle Gader, der indlægges paa Hospi-

* Cfr. stat. Tabelv. n. R. p. 22.

talerne*, saa vil disse Optegnelser altid til en vis Grad kunne afgive en Maalestok for Sygeligheden i disse Klasser, om der end kan indvendes mod dem, at Sygdommene ikke ere specificerede, og Tiden og Tallet for ringe.

- 2) Uddrag af de til det medicinske Selskabs hygieiniske Udvalg fra de practiserende Læger her i Staden indsendte Lister over de i deres respective Praxis indtrufne Tilfælde af *epidemiske Sygdomme* (nemlig gastrisk-biliös Feber, Typhus, Skarlagensfeber, Mæslinger, Kopper, Rödlinger, Rosen, Influenza, Kighoste, Croup, Hydrocephalus acutus, Koldfeber, Barselfeber, Faare-syge og Cholera) for Aaret 1850, meddeelte af Dr. Salomonsen, der har ordnet dem for hver Gade, hvor Antallet har været over 20. Desværre have enkelte Læger ikke regelmæssigen indsendt deres Lister, men det hele Antal i anmeldte Tilfælde (nemlig 2,600) har dog været stort nok til foreløbigen at turde benytte det, skjönt det kun er for et Aar, altsaa kun en Begyndelse. Den anførte Mangel (nemlig at enkelte Opgivelser mangle) vil desuden neppe kunne svække Sammenlignings Resultat, da Mangelen er nogenlunde ligeligen fordeelt paa de Quarterer og Gader, der ere valgte til Sammenligning, og ialtfald mere falder paa de som de uheldigste anførte Gader, end omvendt. Da der i Aaret 1850 ikke har hersket nogen alvorlig eller betydeligere Epidemie, er Oplysningen forsaavidt ogsaa mindre værdifuld, men Resultatet derfor ikke mindre paalideligt, da det ialtfald snarere er for gunstigt end omvendt.

* Hvor der findes mange Fattige og af den arbeidende Klasse, findes der ogsaa færre Tjenestefolk, og omvendt flere Tjenestefolk i de velhavende Gader (see Tabelv. n. R.), hvorved Forholdet af de Hospitalssøgende udjevnes.

Med Hensyn til de paa Tab. 2 anførte Quarterer, da ere saadanne valgte, der som Quarterer (efter den nu engang vedtagne Inddeling) bedst lade sig sammenligne, idet de hver for sig findes paa et i Störrelse ikke for udstrakt og for sig nogenlunde eensartet Terrain, samt beboes af omtrent samme Klasse Mennesker (nemlig Middelklassen, den arbejdende og fattigere Klasse), medens de dog i andre Henseender ere meget forskellige, hvad Tabellen vil udvise. Iövrigt er Rosenborg Qvarteer vel et af de sletteste, men Frimands Qvarteer ingenlunde det bedste her i Staden; hvorimod Nyboder med dets lave Huse og brede Gader, trods den Fugtighed og Fattigdom, der mange Steder findes, utvivlsomt hörer til de bedste, med Undtagelse af enkelte Gader; men det er, som sagt, hverken overbebygget, overbefolket eller meget ureenligt. Bredgaden og Amaliegaden med den megen frie Plads og færre Bygninger (end i Adelgaden f. Ex.) ere vel langt bedre end de fleste Gader, men Sygeligheden har dog viist sig temmelig betydelig i disse, rimeligviis fordi Grunden er saa slet (lav og opfyldt), og fordi de mange Kjældersumpe og slette Aflöb fordærve Luften.

Til Oplysning om Sygelighedens Afhængighed af de locale Forhold og om disses Slethed i forskellige Dele af Staden, navnlig hvad Husenes Overbefolkning og Ureenlighed angaaer, er tillige benyttet de *Indberetninger, som de fleste af Stadens Districtslæger efter Opfordring have tilstillet Commissionen.* De samstemme alle i, at *Sygeligheden i Reglen er störst hvor hine Forhold ere de uheldigste*, og anföre stærke Exempler paa Boligernes Slethed, Overfyldning med Beboere, Gaardspladsenes Sneverhed og Ureenlighed, Værelsernes ringe Rumindhold i Forhold til Beboernes Antal, Mangel paa Vandforsyning, paa Aflöb for Ureenligheder, paa Luft og Lys, og paavise Eiernes Hensynslöshed hvad de sanitære Fordringer angaae. Politiets Rapporter udvise det Samme.

Det er saaledes ingen Sjeldenhed, at Beboernes Antal i en enkelt Leilighed, især hvor der hersker Fremleie, er

saa stort, at der kun er 50 Kubikfod Luft til hver at leve og aande i, ja der anföres endog Exempel paa, at enkelte Værelser til sine Tider af Aaret have været saa overfyldte, at Beboerne om Natten have maattet stuve sig sammen i siddende Stilling af Mangel paa Plads. I Gaardspladsene er der ofte knapt Plads til Privetet, og enkelte Steder staae Bygningerne saa tætte, at der aldeles ingen Gaardsplads er, saa Privetet maa være i Huset selv.

Som Exempel paa hvorledes *en enkelt Epidemie* følger de samme Love som Sygeligheden i Almindelighed, kan endelig anföres følgende Uddrag af Dr. Salomonsens, paa Lægernes Lister begrundede, *Indberetning til det Kgl. medicinske Selskab om den i afvigte Eftersommer grasserende Cholereepidemie* her i Staden. Der var iövrigt kun anmeldt noget over 500 Tilfælde, medens dog flere Læger havde anfört, at de havde iagttaget adskillige Choleraanfælde, som ikke bestemtere angaves:

„Sygdommen var udbredt over hele Byen, og forekom alt tidligt i Stadens forskjellige Districter. Paa dens Höide viste den sig især hyppigt i den tæt bebyggede nordostlige Middeldeel af Byen og paa Christianshavn, hvorimod den syntes at forekomme sjeldnere i de mere fritliggende og bedre ventilerede Nyboder. Skjönt der mangler Oplysninger om nogle af de sletteste Gader paa Christianshavn (lille Amagergade, Sophiegade) omtales der dog 114 Patienter fra Christianshavn alene (med 14865 Beboere) medens der kun er anmeldt 36 fra Nyboder (med 7888 Beboere). Af de 114 Syge paa Christianshavn forekom næsten Halvdelen, 56, alene i een Gade, Dronningensgade (2151 Beboere), der af flere Grunde staaer lavt i hygieinisk Henseende. Om det var mere end en blot Tilfældighed, at de fleste Syge boede i Stueetagerne, kan vanskeligen afgjöres. Det er af Vigtighed at lægge Mærke til, at den asiatiske Cholera, hvis Forløber og Ledsager Choleringen ofte er, just paa samme Tid grasserede i flere nærliggende Egne. Man vil nemlig erindre, at Choleraen alt i Foraaret 1850 igjen udbrød i Mellemtyskland, men dog först midt

i Juli naaede Östersöens Kyster og kom til Lybeck den 17de i denne Maaned. Omtrent midt i August, da Cholerinen her i Byen havde naaet sit Höieste, viste den sig ikke blot i Holsten, men ogsaa i vor Nærhed paa den anden Side af Sundet, i Malmö, og kort efter udbrød om-sider den første lille Epidemi i vort Fædreland paa Bandholm, og der omtales endog blandt Choleringe-Tilfældene her i Staden en Patient, som havde faaet Sygdommen paa Reisen fra Bandholm til Kjöbenhavn. Endelig maa den Iagttagelse, vi troe at have gjort, at Cholerinen, ligesom dens farligere Navne, *hovedsageligen holdt sig til den tættest bebyggede, ureenligste og usleste Deel af Byen*, være os et Vink om, imedens det endnu er Tid, at sørge for bedre hygieiniske Foranstaltninger, navnlig i disse Dele af Kjöbenhavn.“

Af alt det Anførte, foruden af de vedföiede Tabeller 2 og 3, vil det altsaa sees :

- 1) *At Sygeligheden synes at staae i et ligefremt Forhold til de locale Betingelsers Slethed her i Staden*, navnlig til Terrainets forögede Overfyldning og Overbefolkning, samt til den Grad af Ureenlighed, i og udenfor Boli-gerne, der hidtil i Reglen følger med hine Betingelser.

Man tör endvidere med Rimelighed slutte :

- 2) *At dette Forhold især vil gjöre sig gjældende under enhver ny udbrydende Epidemie.*

Der er altsaa Grund nok til at foreslaae og end større Grund til at tage sine *Forholdsregler derimod*, og da man i saa Henseende tilmed har andre Städers Erfaringer at bygge paa, kan Valget ikke være vanskeligt. De første og vigtigste Bestræbelser synes saaledes at burde gaae ud paa :

- 1) *at sprede Befolkningen;*
- 2) *at forhindre at den ringe frie Plads og Luft, der endnu er tilbage, ikke formindskes her i selve Staden, men tvertimod see hen til om muligen at foröge den, og*
- 3) *samtidigen sørge for at fremme Reenligheden og andre sanitære Fordringer.*

Hvad Nr. 3 angaaer, da har dette alt været Gjenstand for flere Indstillinger fra Commissionen, saa at det her ikke vidtløftigere kan omtales. De övrige Punkter synes nærmest at kunne fremmes ved nedenstaaende endelige Forslag, blandt hvilke *det om en nye og fuldstændigere Byggeanordning* noget nöiere maa omtales.

De hygieiniske Forhold hvad Bygningsvæsenet angaaer synes altsaa hidtil hos os at staae saa langt tilbage, at en Forandring i saa Henseende maa ansees for nödvendig. Tænker man sig nemlig en Stad bygget som den burde være, Stadens almindelige Beliggenhed ikke medregnet, da burde Gadernes Retning og Bredde, Husenes Höide og Dybde og Gaardspladsenes Størrelse være saaledes, at Solen og den frie Luft, saavidt muligt havde Adgang til alle Sider af Boligerne, medens de kolde Vinde holdtes borte. Overalt hvor nye Gader anlægges i andre større Stæder, seer man ogsaa at der tages Hensyn dertil, og paa flere Steder, f. Ex. i London, foröges de nye Gaders Bredde endog ved en Række af smaae Haver foran Bygningerne, medens man i de ældre og tættere Quarterer af Stæderne nedriver hele Rækker af gamle Bygninger, f. Ex. i Paris, forat skaffe Luft og Lys ved enten at danne en frie Plads eller en gjennembrydende Gade; eller ogsaa søger man at udvide og rette de ældre Gader ved at rykke de Huse, der blive ombyggede, længere tilbage. Foruden i England (the public Health Act 1848) og Frankrig, har man ogsaa i Norge i den senere Tid givet nye Lovbestemmelser herom (Bygge-lov for Christiania, 8 Sept. 1842, § 5 om Gadernes Bredde, § 7 om nye Gaders Anlæg, § 34 om Bygningernes Höide) og i de seneste af Cholera-centralcommissionen i Christiania udgivne *Acter om Cholera* anföres de derved opnaaede hygieiniske Forbedringer som en af de rimelige Grunde til at den seneste Epidemie dersteds var mindre voldsom end de tidligere.

Hos os derimod er Intet saadant skeet, og i enkelte Henseender synes vi endog at gaae i modsat Retning. De frie Pladse, der findes her i Staden, bebygges nemlig

mere og mere (f. Ex. Nicolai Pladsen, Pladsen i Norgesgade ligeoverfor Frederiks Hospital), der er endog sat en Art Belønning paa at bebygge forhen ubebygget Plads, ved i nogle Aar at tilstaae slige Bygninger Skattefrihed. Der gives idelig Tilladelse til at bygge høiere end de bestaaende Anordninger hyde*, og selve disse Anordninger ere dog slappe nok hvad Sundhedspleiens Fordringer angaaer. I Forordn. 4 Juli 1795 bestemmes nemlig at 18 Alens Gader maa have 18 Alens høie Bygninger, hvilken Høide saaledes maa antages ogsaa at være tilladt for Husene i de mange Gader der ere under 18 Alen brede; og i Forordn. 11 Jan. 1810 indrømmes det endog at bygge indtil 21 Alens Høide i alle Gader, der ere under 18 Alen brede. Bygningernes indre Construction og Gaardspladsens Størrelse o. s. v. er hos os ikke underkastet nogen Control fra Sundhedsvæsenets Side. Man seer ogsaa i den senere Tid hyppig, hvorledes store og rummelige Gaarde blive kjøbte til Nedrivelse og flere smallere, høiere og dybere Huse reiste istedetfor, med smaae Gaardsrum, og uden Hensyn til om der kommer Sol eller ikke, frie Luft eller ikke til de mange nye Etager i For-, Mellem-, Side- og Bagbygningerne, eller til Kjelderne, der nu mere og mere udleies til Beboelse, enten de ere fugtige eller ei. Etagerne kan Enhver bygge saa lave han vil. Renden, der fører Spildevandet fra Vadsken i de forskjellige Kjøkkener eller paa Trappen, er paa de fleste Steder af Træ og lukket foroven, hvorved Lugten fra de mange vedhængende Levninger af organiske Stoffer, der efterhaanden gjære inden i Renden, drives ind i Vadsken og spredes derfra i Bygningen**. Skattebegunstigelsen for Leiligheder paa 64 □ Alen og

* Fra 1847 til 1850 er 28 saadanne Tilladelser givne, nemlig:

3 i 1847,

11 i 1848,

2 i 1849,

12 i 1850.

U. A.

** Bestyret ved en fra Districts-Sundhedscommissionen i 14de District indkommen Beretning.

derunder, er ligeledes forkastelig fra det sanitære Standpunkt, da derved ligesom er sat Præmie paa at sammehobe Folk i smaae Rum og Overbefolkning derved kun fremmes; ligesom Overbebyggelse maa fremmes ved Skattebegunstigelsen for at bebygge forhen ubebygget Plads.

Commissionens Majoritet er derfor af den Mening, at den hidtil ved Lovgivningen for de nævnte Tilfælde tilstaaede Skattebegunstigelse kunde for Fremtiden bortfalde, forsaavidt Stadens Indre angaaer, saa meget mere som den deri liggende Opmuntring til nye Bygningers Opførelse, der tidligere kan ansees at have været hensigtsmæssig, under de nærværende Forhold ikke længere er fornøden for at fremme dette Öiemeed. Commissionens Medlem, Conferentsraad Bentley, er derimod ikke enig i for Tiden at tilraade Skattebegunstigelsens Ophævelse, men formener at Overbefolkningen af de mindre Leiligheder kan forhindres ved passende Tilsyn og Tvangsmidler.

Den sandsynlige Virkning af Alt dette paa Sygeligheden her i Staden, især under en udbrydende Epidemie, er ovenfor antydnet, og det tør neppe nægtes, at de beskrevne Forhold ogsaa have deres Andeel i den større Dödelighed, som i det Hele udmærker Hovedstaden fremfor Landet.

Der foreslaaes derfor:

A. At der snarest mulig udarbejdes nye Lovbestemmelser:

- 1) til nöiere og bedre at bestemme *Forholdet mellem Bygningernes Höide og Gadens Bredde*; saa at f. Ex. nye eller fra Grunden paanye opførte Bygninger i ældre Gader, der have under 18 Alens Bredde, faae en til Gadens aftagende Bredde svarende aftagende Höide;
- 2) til at fastsætte et *Minimum for Etagernes Höide* (Afstand mellem Loft og Gulv) der vel i intet Tilfælde bør være under 4 Alen;

- 3) til at fastsætte *Gaardspladsens Længde og Bredde i Forhold til Bygningens Höide og Udstrækning*, ligesom *Trappernes passende Bredde, Heldning og Luftforsyning*, samt om at *Kjøkkenvadsk* ei tør anbringes paa Trappen eller være forarbejdet af Træ, men kun af Steen eller Jern;
- 4) til at give Regler for *hvorvidt Kjælderen tør benyttes til Beboelse eller ei*;
- 5) til at bestemme *Priveternes Tal og Plads* efter visse Regler, beroende paa om Kløaker ere indførte eller ei. —

Alt dette for nye Bygninger, der opføres, eller for ældre, der ombygges.

- 6) til at bestemme *Regler for nye Gaders Anlæg*, nemlig den Retning, Bredde, Fald, Begyndelse og Ende, som de bør have; hvorlil der nu er saa meget mere Anledning, som der rimeligviis snart vil blive meget bygget udenfor Staden.

B. At der strax anordnes:

- 1) at alle *Vadskerender udenpaa Husene skal forlænges op over Taget og gjøres aabne foroven*, samt flittigen udskylles med reent Vand; samt at hvor der findes Vadske paa Trappen, disse bortskaffes hvor dette kan skee, og i Kjøkkenerne, hvor de ere af Træ, ombyttes med andre af Jern eller Steen.
- 2) at *Planen til enhver Bygning*, der skal opføres fra nye eller ombygges, herefter skal, foruden at have Brandmajorens og Stadsbygmesterens Paategning, tillige forelægges en *Sundhedsautoritet til Approbation*, før den tør udføres, (baade med Hensyn til Bygningen selv, og til hvorvidt den valgte Grund bør bebygges eller ei.

- 3) At Bestemmelsen om *Skattebegunstigelsen for Leiligheder af eller under 64 □ Alen*, samt for *Bygninger, opførte paa en för ikke bebygget Grund her i selve Staden, fremtidig* ophæves.

I det sidstnævnte af Commissionens Majoritet vedtagne Forslag er dog Conferentsraad Bentley ikke enig, men formener: at Skattebegunstigelsen for Leiligheder af 64 □ Alen, og derunder, ikke bör ophæves, men at det under behörige Tvangsmidler bör paasees, at slige Leiligheder ikke beboes af större Familier eller flere Personer end det Antal, der af sanitære Hensyn maatte som maximum antages deri at kunne tilstedes Ophold; samt at Skattefriheden efter Pl. af 27 April 1830 bör vedblive, indtil det erkjendes, at Stadens Bebyggelse indenfor Voldene er saa fuldstændig, at videre Bebyggelse paa andre hidtil ubebyggede Pladse ikke bör indrömmes.

C. At der som yderligere Middel til at *sprede Befolkningen fremdeles gjöres saameget som muligt fra Autoriteternes Side, for at opmuntre til og begunstige:*

- 1) *Opførelsen af sunde Boliger udenfor Staden*, især for den arbejdende og fattigere Klasse, der danner Massen af den tætte Befolkning; ligeledes
- 2) for at bevirke *Nedrivelsen af slette Boliger her i Staden*, enten for derved at skaffe en frie Plads eller for at opføre bedre istedet.

Som Midler til den förste Hensigts Opnaelse (nemlig Boliger udenfor Staden) kan anbefales: enhver mulig Lettelse i Indkjøb og Benyttelse af Grundene udenfor Staden, *lettet Communication*, forbedret *Vandforsyning* og *Vandafledning*.

Som et Middel til at naae det andet Maal, kunde maa-skee anbefales: Tilbud af Grund udenfor Staden (eller paa bedre Steder i Staden) til Ombytning mod den slettere be-

byggede Grund; Præmie for Nedrivning og Ombygning af usunde Boliger, hvis man ikke ved Expropriation vil fremtvinge det."

Som Supplement til denne Indstilling indsendtes senere følgende *Bemærkninger, betræffende Bebyggelsen af hidtil aabne eller tildeels aabne Pladse indenfor Stadens Volde:*

„Ved de, fornævnte Forslag vedlagte, Tabeller er det formentligen viist, ligesom det og bestyrkes ved de fra Districtslægerne indkomne Beretninger:

at Sygeligheden i det Hele voxer i Forhold til Bebyggelsens og Beboelsens Tæthed; og

at den er større i de Gader, der ligge indesluttede, end i saadanne, til hvilke Luften har friere Adgang; hvorom navnlig Resultaterne i Tabel 3, a. med Hensyn til de 12 første paa denne anførte Gader, vil kunne tjene til Beviis.

Det vil som Følge heraf være af Vigtighed, at der ved Bebyggelsen af aabne eller tildeels aabne Pladse tages Hensyn til disse Omstændigheder, og at der i dette Tilfælde lades saa tilstrækkeligt Mellemrum frit mellem de nye Byggepladse og de alt bebyggede Dele af Staden, at Luften ikke afspærres for de sidste.

De hidtil mere aabne Dele af Staden, om hvis Bebyggelse der nærmest har allerede været Tale, ere Nyboder og Gammelholm.

Saavidt vides har det været paatænkt eller foreslaet, at nedrive en Deel af Nyboders Huse nærmest op til Stadens Grund, og i deres Sted at opføre høiere Bygninger.

Skeer dette, ville Hjorteløngen, Adelgaden, Prindsensgaden ved Nyboder og Borgergaden, af hvilke Gader de trede første, ifølge Tabel 3, a, allerede have haft et stort Antal Sygdomstilfælde, blive i sanitær Henseende endnu værre stillede, idet da den Adgang til frisk Luft vil blive hæmmet, som endnu staaer aaben over de lavere Bygning-

ger i Nyboder. Skal altsaa noget af Nyboders Grund bebygges med höiere Bygninger, kan det ikke noksom anbefales, at levne mellem disse og de nuværende Byens Huse en aaben Plads af i det mindste 100 Alens Brede.

Hvis Gammelholm skulde blive bebygget, som jo alt for flere Aar siden har været alvorligen bragt paa Bane, ville Gaderne mellem Östergade og Canalen — Öster-Quarteer — kunne komme til ligeledes at lide paa den fornævnte Maade. Det vilde derfor i saa Fald være meget ønskeligt, at Bebyggelsen kun fandt Sted efter en Plan, ved hvilken der toges Hensyn til at holde saa megen Adgang for frisk Luft som mueligt aaben til bemeldte Gader.

Commissionen skulde derfor tillade sig til Justitsministeriets behagelige Forsorg at henstille, at de foranstaaende Bemærkninger, der med fornöden Modification ogsaa gjelde for ethvert andet hidtil aabent Terrain i Staden, maatte i forekommende Tilfælde blive tagne til Følge."

Frugten af disse Indstillinger har hidtil været den, at Justitsministeriet, efterat have hört Communalautoriteternes Mening om Sagen, har besluttet *Nedsættelsen af en Commission til at udarbejde Udkast til en Byggelov for Kjöbenhavn*. Commissionen skal bestaae af: Politidirecteuren, Generalprokureuren, Stadens Brandmajor, Stadsbygmesteren, Stadsphysikus, et af Magistratens og to af Borgerrepræsentanternes Medlemmer, samt en Architect og en Læge. (See Borgerrepræsentanternes Forhandlinger, Febr. 1850).

Tab. I.

	Qvadrat- indhold.	Husenes Antal.	Gadernes samlede Længde.
London efter Darcy (civil Engin. and Architects Journal, Nov. 1850). (Annales d'Hygiène Nr. 90, April 1851. efter Report by the Gen. Board of Health, Jul. 1849)	210,000,000 □ Mètres eller 532,500,000 □ Alen.	260,000 c. 280,000	1,126,000 mètres eller 1,793,000 Alen.
Paris efter Darcy	34,379,000 □ mètres eller 87,237,000 □ Alen.	29,526. (c. 40,000.)	425,000 mètres eller 678,000 Al.
Gener. Board o. H. l. cit.			
Kjöbenhavn med Chvn., men uden Forstæder, Citadel og Nyholm, i 1850.	39,648,000 □ Fod eller 9,912,000 □ Alen.	3,189.	68,000 Alen.
Kjöbenhavn, med For- stæder og Citadel, i 1840		3,596.	
Do. do. i 1806		3,299.	

Anmærkn. I det statistiske Tabelværk, 3 Bind 1851 p. 17 beregnet Fæstningsværker og Gammelholm, medens ovenfor kun Citadellet og Nyholm og ved at sammenligne dette med Brüssels Forhold, hvor der findes cirka saa tæt befolket som Brüssel.

Gadernes Qvadrat- indhold.	Folketal.	Altsaa:
6,000,000 □ mètres eller 15,225,000 □ Alen.	1,924,000. c. 2,000,000.	1 Individ paa 277 □ Alen By. 1 do. paa 0,93 Alen Gadelængde. 7,4 Individ pr. Huus. Middel Huuslængde 7,90 Alen. Rimeligviis er det dog det Dobbelte eller 14 Alen.
3,600,000 □ mètres eller 9,135,000 □ Alen.	1,053,879. c. 1,000,000.	1 Individ paa 83 □ Alen By. 1 do. paa 0,64 Alen Gadelængde. 35,7 Individ pr. Huus. Middel Huuslængde 23 Alen. Rimeligviis det Dobbelte eller omtrent 46 Alen.
1,325,000 □ Alen.	122,027.	1 Individ paa 81 □ Al. By og Havn. 1 do. paa 0,56 Alen Gadelængde. Middel-Huuslængde 38 Alen. 38 Individ pr. Huus.
	120,819.	o: 33,6 Individ p. Huus.
	100,975.	o: 30,7 Individ pr. Huus.

Alealet af det egentlige Kjöbenhavn uden Havnen, Nyholm, Citadellet, er trukket fra. Tabelværket faaer saaledes kun 1 Individ paa 50 □ Al. 1 Individ paa 100 □ Al. faaes det altsaa ud: at Kjöbenhavn er dobbelt

Tab. II.

Quarteer.	Areal.	Husenes Antal.	Antal af Gader, Torve.	Folketal.
Rosenborg med Hauserplads og Trin. Kirke.	872,467 □ Fod eller 218,117 □ Alen.	261.	15—1.	10,266.

Frimands med Graabrödretory.	643,633 □ Fod eller 160,903 □ Alen.	153.	10—1.	4,813.
--	---	------	-------	--------

Enkelte Gader.	Folketal.	Hospitals-Syge.	Epidemi-ske Syge.	Altsaa:
Springgade	1480.	67.	20.	1 Individ paa 21,2 □ Al. 39,3 Individder pr. Huus. Syge til Hospitalet: i det Hele 1 af 25,5 Syge til Hospitalet i Springgade 1 af 22. i Aabenraae 1 af 23. i L. Brøndstr. 1 af 12.
Vognmagerg.	1635.	63.	50.	
Lille Brøndst.	381.	32.	”	
Store do.	508.	9.	”	
Landemærket og Slippen	992.	41.	25.	
Aabenraae	1638.			
Rosenborgg.	282.	7.	”	
Suhmsgade	80.	4.	”	
Hauserplads og Hauserg.	385.	12.	”	
St. Gjertrudstræde				
Pustervig	83.	”	”	
	7889.	309.	123.	
St. Kjøbmgg.	725.	10.?	15.?	
Klosterstr.	711.	24.	”	
Graabrödret.	572.	12.	”	
Trompeterg.	142.	2.	”	
Lövstræde	365.	10.	”	
L. Helliggstr.	385.	13.	”	
St. do.	259.	6.	”	
Kokkegade.	145.	4.	”	
Skouboegade	96.	1.	”	
Wimmelsk.	527.	10?	”	
	3927.	92.	15.	

Tab. III, a.

Kjøbenhavns Gader,

ordnede efter det relative Antal Syge, der i hver Gade ere visiterede for at indlægges paa Hospitalerne (i 3 Aar af 1850.)

Gader, ordnede efter Sygeligheden.	Summa af Syge	Summa af Beboere	Antal af Syge pr. 1000 Beboere		Middel-Antal af Beboere paa 100 □ Al. bebygg. Areal	pCt. af alle visiterede Syge	Beboerne i pCt. af hele Stadens Befolkning
			Maximum og Minimum.	Middeltal for alle Gader.			
Første Gruppe.							
Diderikbadskjærs gang	79				
Pedermadsens gang					
Hjortelængen					
Lille Bröndstræde					
Holmensgade					
Balsumgade	361	6861	52,6	9,6	42,1	5,3
Christenbernikovstræde					
Bryggerlængen					
Prindsensgade ved Nyboder					
Kokkegade ved Nyboder	45				
St. Annegade paa Christiansh. Springgade					

Anden Gruppe.

Aabenraa	44				
Rosengaden					
Adelgaden					
Helsingørsgaden					
Store og Lille Larsbjörnstræde					
Vognmærgaden					
Lille Rongensgade paa Chavn.	635	16520	38,4	6,4	21,3	12,7
Philosophgangen (aaen Kloak)					
Amærgaden					
Dronningensgade paa Chavn.					
Myntergaden					
Lille Regnegade	35				

Gader, ordnede efter Sygeligheden.	Summa af Syge	Summa af Beboere	Antal af Syge pr. 1000 Beboere		Middel-Antal af Beboere paa 100 □ Al. bebygg.-Areal	pCt. af alle visiterede Syge	Beboerne i pCt. af hele Stadens Befolkning
			Maximum og Minimum.	Middeltal for alle Gader.			
Tredie Gruppe.							
Store Grønnegade	34				
Lille Helliggeiststræde							
Klosterstræde							
Landemærket og Slippen							
Læderstræde							
Store Strandstræde	424	13612	31,1	7,3	14,8	10,5
Badstuestræde							
Borgergade							
Magstræde							
Nørrebro							
Antonistræde							
Lille Kongensgade	29,6				

Fjerde Gruppe.							
Kultorget	29,5				
Store Torvegade paa Chavn.							
Sophiegaden paa Chavn.							
Teglgaastræde							
Rigensgade							
Krystalgade							
Lövstræde	244	9123	26,7	3,4	8,2	7,0
St. Annæplads							
Österbro							
Dronningens Tvergade							
Store Regnegade							
Klarkegade	25				

Gader, ordnede efter Sygeligheden	Summa af Syge	Summa af Beboere	Antal af Syge pr. 1000 Beboere		Middel-Antal af Beboere paa 100 □ Al. bebygg. Areal	pCt. af alle visiterede Syge.	Beboerne i pCt. af hele Stadens Befolkning
			Maximum og Minimum.	Middeltal for alle Gader.			
Femte Gruppe.							
Vestergade	24				
St. Pedersstræde					
Östergade					
Prindsensgade paa Chavn.					
Studiistræde					
Laxegade	379	15841	23,9	4,0	12,7	12,2
Lille Torvegade paa Chavn.					
Gothersgade					
Nyhavn					
Lille Strandstræde					
Store Fiolstræde					
Gammelmönt	21				

Siette Gruppe.							
Graabrødretorv	21				
Compagnistræde					
Löngangstræde					
Store Kongensgade paa Chavn.					
Store Kongensgade					
Pilestræde	267	14572	18,3	3,2	8,8	11,2
Vimmelskaffet					
Færggade					
Kongens Nytorv					
Stormgade					
Nørregade					
Viingaardstræde	16				

Gader, ordnede efter Sygeligheden.	Summa af Syge	Summa af Beboere	Antal af Syge pr. 1000 Beboere		Middel-Antal af Beboere paa 100 □ Al. bebygg. Areal	pCt. af alle visiterede Syge	Beboerne i pCt. af hele Stadens Befolkning
			Maximum og Minimum.	Middeltal for alle Gader.			
Syvende Gruppe.							
Overgade o. V. paa Chavn.	15				
Strandgade							
Sölvgade							
Lavendelstræde							
Bredgade							
Dybensgade	194	15471	12,5	1,7	6,4	11,9
Gammelstrand							
Frederiksberggade							
Store Kjöbmagergade							
Nörrevold							
Vesterbro							
Amaliegade			8				

Ann. Kun de Gader ere anførte, hvor Sygeantallet har været mindst 10; Oversigten indbefatter saaledes kun 2504 Syge — eller 84 pCt. af det hele Antal visiterede Syge (2977) — paa 71 pCt. af Stadens Befolkning (129695).

Af Oversigten synes at fremgaae: at naar Befolkningen pr. Areal tillægger, saa tillægger ogsaa Sygeligheden. Dette sees imidlertid kun naar, som her, et større Antal Gader slaaes sammen.

Tab III. b.

Tabel over epidemiske Syge i Kjøbenhavn i 1850.

Gaderne, ordnede efter de epidemiske Tilfældes relative Antal.	Summa af Tilfælde.	Folke- mængde.	Antal Tilf. pr. 1000 Beboere.		Middel- Antal af Beboere pr. 100 □ Al. bebyg- get Areal.
			Maxim. Minim.	Middel.	
1ste Gruppe.					
Bjørnegade, Nybod.	480	12,865.	58	37,3	4,0
Teglgaardsstræde . . .					
St. Regnegade					
Vestergade					
Dronningensg., Chvn.					
St. Torvegade, do. . .					
Kongens Nytorv . . .					
Pedermadsensg. med Pistolsstræde					
Amagertorv					
Vognmagergade					
Elsdyrgade, Nybod.	29				
St. Pederstræde					
2den Gruppe.					
Adelgade	489	19,041	27	25,5	3,7
Farvergade (uden Vartou)					
St. og L. Larsbjørnstr.					
Amagergade					
Østergade					
Bredgade					
Landemærket					
Sølvgade					
Nyhavn					
Gammel Strand . . .					
Studiestræde	22				
Pilestræde					

Gaderne, ordnede efter de epidemiske Tilfældes relative Antal.	Summa af Tilfælde.	Folke- mængde.	Antal Tilf. pr. 1000 Beboere.		Middel- Antal af Beboere pr. 100 □ Al. bebyg- get Areal.	
			Maxim. Minim.	Middel.		
3die Gruppe.						
Nörregade	} 393	} 21,065	22			
St. Kjöbmagergade .						
L. Kongensg., Chvn.						
Amaliegade						
Myntergade						
Gothersgade					18,7	2,7
Dronn. Tvergade . . .						
Overg: o. V., Chvn.						
Aabenraa						
Klærkegade						
Borgergade						
Springgade			13			

Anmærkn. Paa denne Tabel er kun optaget de indenbyes Gader, hvori mindst 20 epidemiske Tilfælde ere anmeldte, hvilke Tilfælde tilsammen kun udgjøre omtrent Halvdelen af alle anmeldte Tilfælde. Det vides imidlertid at adskillige Tilfælde desforuden ikke ere anmeldte, navnligén fra Adelgaden, Borgergaden og Gothersgaden, der saaledes burde staae værre, eller höiere, i Tabellen. Tabellen viser iövrigt, ligesom Tab. 3, a: at Sygeligheden (her den epidemiske) i det Hele er störst i de tættest befolkede og tættest bebyggede Dele af Staden. De udhævede Gader forekomme tillige i de 5 første Grupper paa Tab. 3, a.

Bilag L.

D. 16 Aug. indløb Magistratens Svar paa Commissionens skriftlige Önske, om at maatte aabnes Leilighed til at gjøre sig bekjendt med og eventualiter yttre sig over de til Communalbestyrelsen indkomne Planer angaaende den paatænkte nye *Vandforsyning*, *Gasbelysning* og *Kloakindretning*. Dette Svar indeholdt følgende Yttringer:

„Idet vi ikke undlade tjenstligst at fremsende en Afskrift af den til fornævnte Planers Bedömmelse i sin Tid nedsatte Committees Betænkning, med Tilföiende, at selve Planerne henligge i Borgerrepræsentanternes Locale til nærmere Eftersyn, troe vi imidlertid ikke at burde lade ubemærket, at man efter Omstændighederne ikke vil see sig istand til at stille den omhandlede Sags videre Fremme i Beroe efter det fra velbemeldte Commission mueligen indløbende Svar.”

Dette muelige Svar, som Commissionen dog snarere havde tænkt sig skulde bidrage til at paaskynde Sagens Fremme, end til at stille den i Beroe, er hidtil ikke affattet, nærmest fordi Commissionens Virksomhed maatte afbrydes i nogen Tid, indtil Justitsministeriets Bestemmelse om Commissionens fremtidige Bestaaen blev den bekjendt. Denne Bestemmelse er senere bleven meddeelt, og gaer ud paa: at Commissionen skal vedblive at bestaae, skjönt uden noget udvidet Commissorium. Imidlertid kan Communalbestyrelsen allerede nu læse et Svar i de forskjellige Indstillinger, som hidtil ere udgaaede fra Commissionen og som her ere meddeelte; og i dette Svar søger Commissionen visseligen kun at paaskynde, men ikke at standse denne hidtil forhaalede Sag.

I det Foregaaende har jeg søgt, ved et nogenlunde fuldstændigt Udtog af Commissionens Forhandlinger og Indstillinger, at give et Omrids af dens Virksomhed i det første Halvaar; jeg har derimod ikke omtalt Forhandlingerne i hvert Møde, efter Forhandlingsprotokollen, eller fuldstændigen aftrykt hele den vidtløftige Correspondence, som Præsens Conferentsraad Bræstrup havde overtaget, med alle de dertil hørende acterede Sager (over 80 i Tallet); og jeg har endnu mindre kunnet give nogen Fremstilling af den, vistnok mindre synlige men dog fuldt saa betydende, Virksomhed, som Commissionens Arbejder have udövet og forhaabentligen ville udöve ved i det Hele at gjøre Sundhedspleiens Fordringer mere gjældende hos de forskjellige Autoriteter og mere forstaaelige for Alle. Af den givne Fremstilling vil det iøvrigt kunne erkjendes, ligesom det ikke noksom kan paaskjønnes, at den nærværende Justitsminister Dr. jur. Scheel, ligesaavel som hans Forgænger, med Omhu tager sig af enhver tidssvarende sanitær Reform; og det vil af samme Fremstilling let kunne skjønnes, med hvilken priselig Interesse Commissionens ikke lægekyndige Medlemmer opfattede de mange, hidtil for dem næsten fremmede, Sager, der vare under Behandling.

Marts 1852.

E. Hornemann.

